

de wandelroute

- 1 Grote Kerkstraat 9-13
(Princessehof)
 - 2 Grote Kerkstraat 17
 - 3 Grote Kerkstraat 18
 - 4 Doelestraat 8 (Coulonhuis)
 - 5 Grote Kerkstraat 20
 - 6 Grote Kerkstraat 31
 - 7 Bollemanssteeg 64
 - 8 Bagijnestraat 52
 - 9 Bagijnestraat 54
 - 10 Raadhuisplein 36 (Stadhuys)
 - 11 Raadhuisplein 21
 - 12 Hofplein 29 (Stadhouderlijk Hof)
 - 13 Hofplein 31
 - 14 Eewal 52
 - 15 Eewal 53
 - 16 Minnemastraat 45-46
 - 17 Voorstreek 11
 - 18 Voorstreek 26
 - 19 Koningsstraat 1 (Eysingahuis)
 - 20 Tweebaksmarkt 36
 - 21 Tweebaksmarkt 52
(Provinciehuis)
 - 22 Tweebaksmarkt 64
 - 23 Nieuwe Oosterstraat 30
(Evang.-Lutherse kerk)
 - 24 Ossekop 9
 - 25 Berlikumermarkt 17
 - 26 Naauw 14
 - 27 Nieuwestad 156
 - 28 Nieuwestad 121
 - 29 Nieuwestad 78
 - 30 Nieuwestad 89
 - 31 Nieuwestad 61
 - 32 Nieuwestad 53
 - 33 Nieuwestad 41
 - 34 Nieuwestad 39
 - 35 Grote Kerkstraat 7
- Buiten de singelgracht gelegen
- 36 Zuidergrachtswal 14
 - 37 Eebuurt 14 en 16
 - 38 Eebuurt 10
 - 39 Noordersingel 54
 - 40 Zuidvliet 22, 24 en 26
 - 41 Oostersingel 2A

stadswandeling en monumenten

LEEWARDEN

Sporen van de Zilveren Eeuw (1700-1800)

In de achttiende eeuw groeide het stads- en dorpsgezicht uit tot een populair genre. Het waren vooral bezoekende tekenaars die Friesland in beeld brachten. Gravures naar hun schetsen werden opgenomen in rijk geïllustreerde seriewerken die het mogelijk maakten in de leunstoel door de Republiek te reizen. De Amsterdammer Cornelis Pronk (1691-1759) trok jarenlang heel het land door om belangrijke gebouwen te schetsen. Later werkte hij die tekeningen met grote precisie uit. J. Gardinier Visscher maakte diverse Leeuwarder stadsgezichten. Gravures van de stad naar tekeningen van de Groninger Jan Bulthuis (1750-1801) werden opgenomen in de *Tegenwoordige staat van Friesland*, die in het laatste kwart van de achttiende eeuw verscheen. Een van de weinige Friese tekenaars was de Franeker Pieter Idserdts Portier (1698-1781). Hij vervaardigde dit tamelijk onbekende stadsgezicht van Leeuwarden rond 1775.

VOORAF

Op de dynamische Gouden Eeuw volgde een periode van economische stagnatie en bestuurlijke verstarring, eindigend met diep ingrijpende politieke veranderingen. Ook Leeuwarden onderging die: de bovenregionale handel verdween, de stad raakte de status van hofstad en haar 'vrije magistraatsbestelling' kwijt en tenslotte maakten staatkundige omwentelingen een einde aan de stedelijke autonomie. Toch is het niet juist de achttiende eeuw af te doen als een periode van louter kommer en kwel: Leeuwarden was de hoofdstad van wat nog steeds een van de meest welvarende gewesten van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden was. Het tijdvak mag dan niet een glorieuze Gouden Eeuw zijn geweest, men mag het zeker een *Zilveren Eeuw* noemen.

Dit boekje vertelt in kort bestek het verhaal van de stad in de achttiende eeuw aan de hand van een wandeling langs een aantal van de gebouwen die toen tot stand kwamen. Deze inleiding schetst het kader waarbinnen dat gebeurde, illustraties en terzijdes geven aanvullende informatie.

Van wereldmarkt naar regio

Het wel en wee van de Leeuwarder export was sinds de late zestiende eeuw nauw verbonden met dat van de Amsterdamse haven en de Hollandse industrie. Toen de groei daar vanaf de jaren 1670 stagneerde, werkte dat in Leeuwarden door. Bovendien verplaatste de handel vanuit de Republiek met Europa en Noord-Amerika zich in de tweede helft van de achttiende eeuw meer en meer naar Rotterdam; die exportmarkten raakten dus verder van Friesland verwijderd. De provincie en haar hoofdstad verschoven naar de periferie van de Republiek.

De economische positie van Leeuwarden werd daarmee afhankelijker van de functie van de stad als handels- en verzorgingscentrum voor het agrarische achterland. Dat de prijzen voor graan en zuivel vanaf 1675 daalden, terwijl tegelijkertijd de waterschapslasten, de belastingen op onroerend goed en de accijnzen stegen, had dan ook een negatief effect op de Leeuwarder welvaart. Tot overmaat van ramp kregen de Friese boeren bovendien enkele malen te kampen met epidemieën die hun veestapel decimeerden. Zo stierven in 1714-1715 in Friesland meer dan 60.000 dieren aan de uiterst besmettelijke veepest en in 1744-1745 zelfs 110.000. De Leeuwarder groothandel in agrarische producten liep

Boterhandel bij de Waag omstreeks 1795. De groothandel in Friese zuivelproducten was gedurende de achttiende eeuw een van de belangrijkste bedrijfstakken in Leeuwarden. Schilderij van Christoffel Frederick Frank.

zware klappen op en de boeren konden fors minder in de stad besteden. Landeigenaren, waaronder veel stedelingen en liefdadige instellingen, zagen zich genoodzaakt hun bezit voor lagere pachtprizen uit te geven. De economische achteruitgang van Leeuwarden als regionaal centrum was van tijdelijke aard. Vanaf 1725 groeide het handelsvolume van agrarische producten op de Leeuwarder markt weer en een tiental jaren later begonnen de prijzen ervan langzaam te stijgen. Meer definitief was de achteruitgang van de Leeuwarder textielnijverheid, hoewel de wolkamerij, die vele honderden werk verschaftte, zich nog lang wist te handhaven. Door een veranderend consumptiepatroon daalde ook het aantal bierbrouwerijen, maar dat werd 'gecompenseerd' door de groei van distilleerderijen.

Voor de economie van Leeuwarden was bovendien van belang dat de gewestelijke regeringscolleges er gevestigd waren. Deze genereerden hoogwaardige arbeidsplaatsen en hadden bovendien indirect een positief effect op de werkgelegenheid. De invloed van het kleine hof van de stadhouder – en het effect van het vertrek daarvan – op de stedelijke economie moeten echter niet overschat worden.

Terwijl in Holland verschillende steden een deel van hun bevolking verloren – in Delft raakten zelfs complete straten ontvolkt – groeide de Leeuwarder bevolking licht: van 14.300 in 1689 tot 15.500 in 1795. Qua inwonertal stond de Friese hoofdstad nog steeds in de top-tien van steden in de Republiek. Hoewel de werkgelegenheid er verminderde en de levensstandaard verslechterde, behoorden de inwoners gemiddeld per hoofd van de bevolking gerekend, nog steeds tot de rijksten ter wereld.

Hofstad af

Aan het Hofplein resideerde sinds 1584 een dynastie van graven van Nassau-Dietz als stadhouder van Friesland. De zesde in die reeks, Johan Willem Friso (1687-1711), erfde in 1702 de titel prins van Oranje. Hij verdronk in 1711 toen hij in de buurt van Moerdijk het Hollandsch Diep overstak. Zes weken later werd zijn erfgenaam Willem Carel Hendrik Friso geboren. Tot deze meerderjarig was, stond hij onder de voogdij van zijn moeder Maria-Louise, prinses van Hessen-Kassel (1688-1765). In 1734 trouwde hij met Anna van Hannover, een dochter van de Engelse koning. Met haar kreeg het hof iets van de allure terug die het in de zeventiende eeuw bezeten had, maar dat bleek van korte duur.

Het portret was het middel bij uitstek om een voorname afkomst te demonstreren. In de betimmering van de Nassauzaal van het Stadhouders Hof werden daartoe levensgrote portretten van de Friese stadhouders opgenomen. Deze wat gekunstelde beeltenis van Johan Willem Friso is in 1710 gemaakt door de Brusselse schilder Louis Volders (1689-1714). Deze kwam geregeld naar Leeuwarden om de Friese Nassaus te portretteren. Op het hof was zelfs een aparte kamer voor hem ingericht.

Al sinds 1702 hadden de meeste gewesten buiten Friesland geen stadhouder meer, maar toen in 1747 Franse troepen het grondgebied van de Republiek binnenvielen, riep het volk luidkeels om Oranje die als redder in de nood op moest treden. Willem Carel Hendrik Friso, die zijn dynastieke belangen zwaarder liet wegen dan zijn verplichtingen tegenover Friesland, werd als Willem IV erfstadhouder van alle gewesten. De prins vertrok met zijn hofhouding naar Den Haag. Leeuwarden was hofstad af, een gevoelig statusverlies. In zijn kielzog volgde een groep invloedrijke leden van de Friese adel en patriciaat, maar de belangrijkste regentenfamilies bleven, zij waren door politieke en economische banden aan het gewest gebonden.

In 1740 schonk Anna van Hannover een orgel aan de Waalse kerk. De prinses zelf had aan het Engelse hof muzikles gehad van Georg Friedrich Händel.

Onvrede, oproer, revolte en revolutie

Hoewel het overgrote deel van de Leeuwarders geen rechtstreekse invloed had op de bezetting van haar bestuursorganen, kon de stad sinds 1584 haar eigen bestuurders kiezen zonder invloed van bovenaf. Maar daaraan kwam in 1748 een einde. Onvrede over de belastingen, de zware accijnzen op primaire levensbehoeften en de

Portret van Nicolaas Arnoldi in 1760 gemaakt door (decoratie)schilder Matthijs Accama (ca. 1723-1783) die jarenlang in Leeuwarden werkzaam was.

manier waarop die geïnd werden, leidden in het voorjaar van 1747 overal in de Republiek tot volksoptstanden. In Leeuwarden werden belastingkantoren kort en klein geslagen en gingen geruchten dat de huizen van regenten geplunderd zouden worden. Bestuurders van stad en gewest vreesden voor hun leven. Bovendien eiste een beweging van burgers die uitgesloten waren van profijtlijke bestuursfuncties, participatie. Alle partijen rekenden op steun van de stadhouder. Deze reageerde echter traag en besluiteloos waardoor de beweging haar momentum verloor en Oranjegezinde regenten de overhand kregen. Het stadsbestuur vroeg aan het eind van het jaar hem dan ook voortaan de nieuwe magistratsleden te benoemen: Leeuwarden werd onderworpen aan de wil van de stadhouder.

Nicolaas Arnoldi

Nicolaas Arnoldi (1696-1777) had vele jaren een grote invloed op de Leeuwarder politiek. In 1728 kreeg hij de eervolle aanstelling van particulier secretaris van prinses Maria-Louise. Toen haar zoon prins Willem Carel Hendrik Friso meerderjarig en tegelijkertijd stadhouder werd (1731), benoemde ook hij Arnoldi in die functie. Als thesaurier en rentmeester-generaal beheerde hij bovendien de schatkist en privébezittingen van de stadhouderlijke familie. Tussen 1736 en 1777 maakte hij vrijwel voortdurend deel uit van de stadsregering. Hij was niet minder dan 24 jaar burgemeester. Bovendien was hij regelmatig namens de stad afgevaardigde naar de Staten. Voor Maria-Louise en haar zoon was Arnoldi's kennis van de lokale en gewestelijke politiek van niet te onderschatten belang. Hij speelde een grote rol bij het versterken van de invloed van de stadhouder op de Leeuwarder politiek. Arnoldi woonde in Grote Kerkstraat 39.

Hoewel Willem V bij een bezoek in 1777 nog de sleutels van de stad kreeg aangeboden, de symbolen bij uitstek van de stedelijke vrijheid, nam bij zowel bestuurders als bestuurdenden de onvrede toe over zijn gebrek aan respect voor de stedelijke rechten. Ook landelijk groeide het misnoegen over de onconstitutionele bemoeienis van de stadhouder met lokale zaken. Bovendien kreeg hij de schuld van zo ongeveer alle problemen waarmee de Republiek te kampen had.

Allegorische voorstelling in het stadhuis van de Leeuwarder stedenmaagd die tussen Hercules (de kracht) en Prudentia (de voorzichtigheid) zit. Schilderij van Rienk Keyert, 1742.

Er ontstond een protestbeweging, het patriottisme, waaraan ook leden van de Leeuwarder burgerij in georganiseerd verband deelnamen. De patriotten vormden een bont gezelschap van democratisch gezinde burgers, rijken die geen deel uitmaakten van het bestuur, intellectuelen en leden van achtergestelde minderheden als doopsgezinden en katholieken. Uiteindelijk leidde de onvrede in 1786 tot een burgeroorlog. De patriottistische legertjes bleken echter geen partij voor de troepen van de Pruisische koning die de stadhouder – zijn

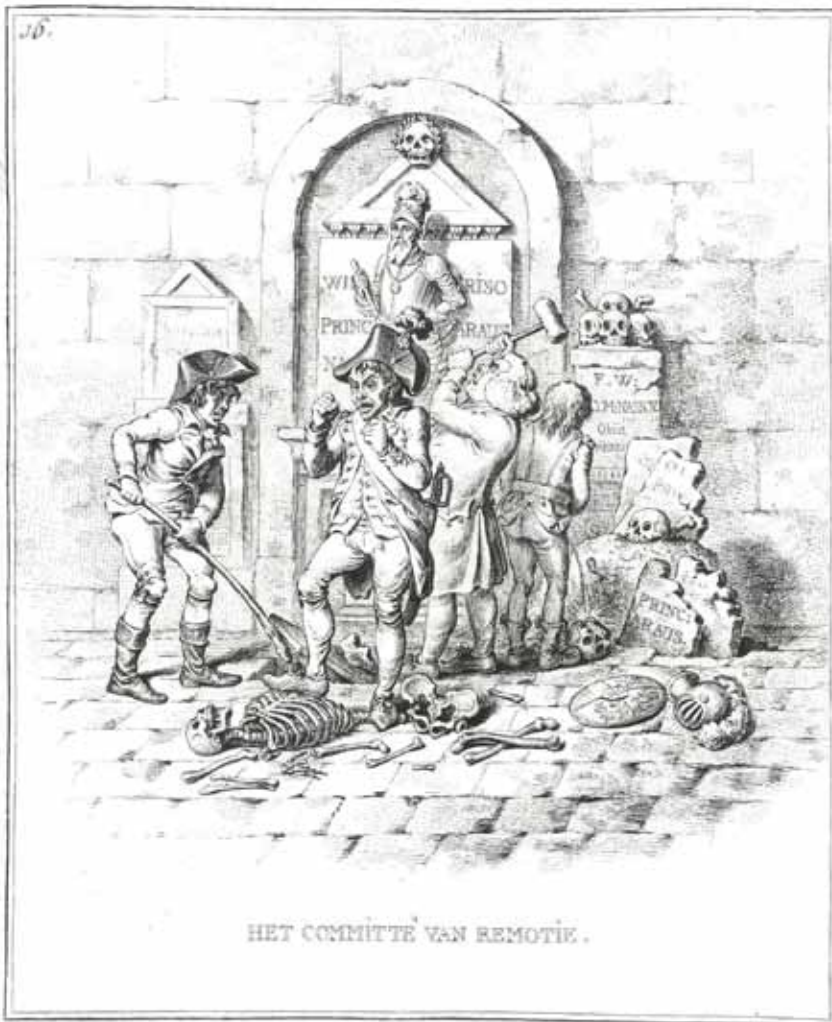
zwager – te hulp schoot. Bij de nadering van de Pruisische troepen vluchtte een dertigtal Leeuwarder patriotten naar het buitenland. De neergeslagen opstand bleek echter een signaal te zijn van naderende veranderingen. In de winter van 1795-1795 vielen Franse troepen die de idealen van vrijheid, gelijkheid en broederschap wilden exporteren, Nederland binnen. In korte tijd 'bevrijdden' zij de Republiek van het stadhouderlijk bewind.

Dansen rond de Vrijheidsboom voor het stadhuis in 1795. Deze unieke voorstelling is geschilderd op een dienblad dat zich thans in het Fries Museum bevindt.

Op 10 februari 1795 begon – met de Fransen in aantocht – de revolutie in Leeuwarden. In het begin verliep die in een gemoedelijke en welhaast feestelijke stemming, maar in de loop van de zomer werd de sfeer grimmig. Extremisten gooiden de ruiten van Oranje-aanhangers in en vernielden de graven en grafmonumenten van de Nassaus in de Grote Kerk. De wapenborden die daar hingen, werden meegenomen en samen met de portretten van de Friese stadhouders en de schuttersvaandels uit de nieuwe raadzaal van het stadhuis feestelijk verbrand. Radicale revolutionairen die de lokale zelfstandigheid wilden doen herleven, grepen in Leeuwarden de macht. In 1798 kwam daaraan een einde: de landelijke overheid voerde een uiterst centralistische grondwet in. De gewestelijke soevereiniteit werd overgedragen aan de Bataafse Republiek en ook met de laatste resten

stedelijke autonomie was het gedaan: het stadsbestuur mocht niet veel meer doen dan besluiten van hogerhand uitvoeren. Veel idealen van de Leeuwarder patriotten waren in hun tegendeel omgeslagen.

In augustus 1795 schonden Leeuwarder revolutionairen de graven en vernielden de grafmonumenten van de Friese Nassaus in de Grote Kerk.

COLLECTIE KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

Hoofdstedelijke allure

Dat de stad het Friese bestuurscentrum was, had grote sociale en culturele gevolgen. Aan de verschillende bestuursorganen waren hoog geschoolde en goed betaalde personen verbonden, vooral juristen. 's Winters vergaderden de Staten van Friesland wekenlang op het Landschapshuis aan de Tweebaksmarkt. De belangrijkste deelnemers aan die bijeenkomsten waren leden van de machtige en rijke Friese regentenaristocratie. Deze vertrokken in de herfst compleet met familie en personeel van hun states op het platteland naar de stad om er te overwinteren. Daar kon men ook deelnemen aan het sociëteits- en genootschapsleven en tijdens diners en partijen familie- en vriendschapsbanden aanhalen, netwerken en nieuwe contacten leggen. Velen huurden voor die periode een bij hun staat passend onderkomen, anderen bezaten dure stadshuizen. De aanwezigheid van deze ontwikkelde en bemiddelde tot rijke consumenten bracht de vraag mee naar hoogwaardige producten, goederen en diensten.

Verlichte Leeuwarders

Ontwikkelde achttiende-eeuwers karakteriseerden de eeuw waarin zij leefden als 'verlicht'. Daarmee bedoelden ze zo ongeveer dat zij en veel tijdgenoten niet meer in de ban waren van vooroordelen en bijgeloof, maar beschikten over wetenschappelijke kennis, handelden vanuit redelijke overwegingen en autoriteiten niet meer blindelings geloofden. Verlichte burgers streefden in organisatorisch verband naar verbetering van zichzelf en de samenleving. Ook in Leeuwarden richtte men allerlei sociëteiten en genootschappen op waarin burgers actief werden op verschillende levensgebieden. Deze organisaties hadden soms ook een meer of minder verholten politieke doelstelling. In 1778 werd een Leeuwarder afdeling van de Oeconomische Tak opgericht. Die zette zich in voor de bevordering van de welvaart en daarmee voor het financieel welzijn van brede lagen van de bevolking. Die organisatie kwam voort uit de – nog steeds bestaande en inmiddels Koninklijke – Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen. Initiatiefnemer van de Leeuwarder afdeling was Georg Frederik baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg (1733-1783). Dit genootschap zou in de laatste decennia van de eeuw regelmatig op het stadhuis vergaderen.

Zelfportret van hovenier Johann Hermann Knoop (ca. 1700-1768) uit omstreeks 1753. Maria Louise liet Knoop in 1731 vanuit haar geboorteplaats Kassel naar Leeuwarden komen en maakte hem verantwoordelijk voor de inrichting en het onderhoud van haar buitenverblijf Mariënborg. Na 1749 werkte hij als leraar in wiskundige vakken en publiceerde hij een groot aantal boeken. Zijn schrijverschap omvatte een breed spectrum: naast werken over zijn eigen vakgebieden schreef hij onder meer over het Friesland van zijn tijd, landmeetkunde en astronomie. Hij past in de groep Friese verlichte autodidacten die zich interesseerden voor natuurwetenschappen en daarover publiceerden.

Ook de internationaal verspreide vrijmetselarij streefde (en streeft) morele en geestelijke ontwikkeling na binnen een groep waar vertrouwen en vriendschap heerst. Karakteristiek voor dit genootschap is de plicht tot geheimhouding. In 1782 richtten Leeuwarder burgers de vrijmetselaarsloge *De Friesche Trouw* op, die in de jaren 1790 een eigen gebouw liet optrekken aan het Zaailand (het huidige nummer 98). In het laatste decennium van de eeuw kwam, een "sociëteit tot beoeffening van de proefondervindelijke natuurkunde" tot stand. De leden experimenteerden onder meer met de elektriseermachine, luchtpompen en magnetisme. Het doel daarvan was het wezen der dingen te ontrafelen en daarin de rol van God te ontdekken. Voor het verbreiden van nuttige kennis was het boek een belangrijk medium, de stad telde diverse uitgevers die verlicht gedachtengoed verspreidden. Zo verscheen bij De Chalmot het zevendelige *Algemeen huishoudelijk-, natuur-, zedekundig- en konst-woordenboek, vervattende veele middelen om zijn goed te vermeerderen, en zijne gezondheid te behouden*, een navolging van de *Encyclopédie* van Diderot. Abraham Ferwerda die in 1752 de *Leeuwarder Courant* begon uit te geven, publiceerde veel werk van de verlichte allesweter Johann Hermann Knoop.

Bouwen

De stedelijke overheid had in de achttiende eeuw onvoldoende inkomsten om grote bouwprojecten te kunnen financieren. De ingrijpende renovatie van het raadhuis werd dan ook op een bijzondere wijze gefinancierd: door de stadsbestuurders 'zelf'. Particuliere opdrachtgevers beperkten zich veelal tot verbouwingen waarbij een moderne gevel werd opgetrokken voor een bestaand pand en het interieur aan de contemporaine eisen werd aangepast. Omdat er geen nieuwe bouwlocaties binnen de omwalling beschikbaar kwamen, bepaalde de bestaande verkaveling de grenzen van bouwactiviteiten, maar ook als panden werden samengevoegd werden ze vrijwel nooit helemaal afgebroken.

Voor de welgestelde achttiende-eeuwse burger was het haast een sociale plicht zijn maatschappelijke status door uiterlijk vertoon te demonstreren. Niet alleen het exterieur, maar ook de indeling van het achttiende-eeuwse woonhuis en het gebruik van de verschillende ruimtes diende de positie van de bewoner te weerspiegelen.

Dit schilderij van Christoffel Frederik Franck uit ca. 1785 is een van de zeer weinige contemporaine afbeeldingen van een Leeuwarder interieur.

Waarschijnlijk betreft dit schilderij het huis op de zuidelijke hoek van Voorstreek en Nieuweburen. Alle vaste onderdelen van het interieur zijn uitgevoerd in dezelfde kleuren. Naast de deur bevindt zich een boekenkast achter twee deuren waarover het geschilderde behangsels doorloopt (Frank vervaardigde zelf ook dergelijke behangsels). Op de boezem van de schoorsteenmantel hangt een spiegel met een schilderij erboven in een gesneden lijst. Voor de haard zit koopman Reinder Buysing (1743-1821) die ook allerlei maatschappelijke functies vervulde.

COLLECTIE FRIES MUSEUM

Een belangrijk deel van de nieuw- en vernieuwbouw van Leeuwarder woonhuizen in de achttiende eeuw werd gerealiseerd ten behoeve van niet-Leeuwarders. De Friese maatschappelijke elite bestond uit

een kleine groep adellijke en patricische families die hun basis op het platteland hadden. Deze waren zonder uitzondering zeer rijk en werden in de loop van de achttiende eeuw nog rijker. Diverse leden van de Friese adel en het patriciaat (ver)bouwden daarom naast hun state op het platteland een huis in Leeuwarden. Zowel voor deze groep als voor Leeuwarders gold dat mogelijkheden om geld onder te brengen beperkt waren: banken die spaarrente aanboden bestonden niet, evenmin als effectenbeurzen waar in aandelen gehandeld werd. Wie zijn geld veilig wilde beleggen deed dat in overheidsobligaties of in onroerend goed.

De directe omgeving van het hof en de gewestelijke bestuurscolleges waren favoriete woonlocaties voor de elite, ook het westelijke deel van de Grote Kerkstraat en van de Nieuwestad noordzijde behoorden daartoe. De burgerij woonde vooral langs de grachten terwijl de minder vermogende en arme Leeuwarders samenhookten in dichtbevolkte buurten achter de voorname woonstraten. (Van die achterbuurten resteert vrijwel geen spoor.)

Al in de tweede helft van de zeventiende eeuw genoot een symmetrische voorgevel afgesloten door een rechte kroonlijst bij grotere woonhuizen de voorkeur. In de achttiende eeuw trachtte men ook in de plattegrond symmetrie door te voeren: waar mogelijk leidde een rechte gang op de middenas met aan weerszijden kamers van de voordeur naar een tuinkamer aan de achterzijde. Bij smalle huizen moesten voordeur en gang aan een zijkant gesitueerd worden. Wand en plafond van de gang werden ritmisch ingedeeld met kaders of ondiepe nissen, in rijkere huizen kreeg deze ruimte bovendien een weelderige decoratie en een witmarmeren vloer. Een imposant trappenhuis in de breedte van het huis verbond de verschillende verdiepingen.

De constructie van het gebouw, zoals de muren en balkenplafonds, werd weggewerkt achter stucwerk, betimmeringen en wandbespanningen. Gestreefd werd naar een eenheid van architectuur en decoratie. Decoratieschilders zorgden voor geschilderde behangsels. Houtsnijders, steen- en beeldhouwers vervaardigden ornamenten op consoles, deuren, trapbalusters, kroonlijsten, hekken en alles wat zich daar verder voor leende. Zij voerden die decoratieve elementen veelal uit in een van de Lodewijkstijlen, genoemd naar Franse koningen.

In de Lodewijk XIV-stijl zijn de barokke ornamenten symmetrisch uitgevoerd. De Lodewijk XV-stijl of rococo wordt gekenmerkt door grillige asymmetrische patronen en vormen en door het gebruik van het schelpmotief, de rocaille. De Lodewijk XVI-stijl is weer een reactie op de frivole rococo en een terugkeer naar klassieke vormen en strakke lijnen.

Verreweg het grootste deel van de bouw- en decoratie-activiteiten werd uitgevoerd door lokale ambachtslieden, sommigen van hen waren goed op de hoogte van moderne architectonische ontwikkelingen. Slechts in enkele gevallen, in de tweede helft van de eeuw vaker dan in de eerste, werd een deskundige die nu als architect zou worden gekwalificeerd, ingeschakeld.

DE WANDELING

Wat een vreemde meende

Van eind augustus tot begin december 1710 maakte de Engelsman John Farrington een reis van Londen naar Hannover en Wolffenbüttel en terug. Van het toeristische aspect deed hij verslag in 24 brieven aan de onbekend gebleven "Mr. N.H.". In september bracht hij een bezoek van een halve dag aan Leeuwarden, "the chiefe City of this Province & the Residence of the Prince of Frizeland". Hij bezocht de belangrijkste bezienswaardigheden zoals het Stadhouders Hof – "an Old Building" –, de Grote Kerk met de grafmonumenten van de Nassau's, het 'Collegie' van Gedeputeerde Staten en het tuchthuis. Op grond van die opvallende gebouwen kwalificeerde hij de stad als: "a large & handsome City & a place where a man might live very agreeably with good Company. [...] There are a great many good Buildings in it".

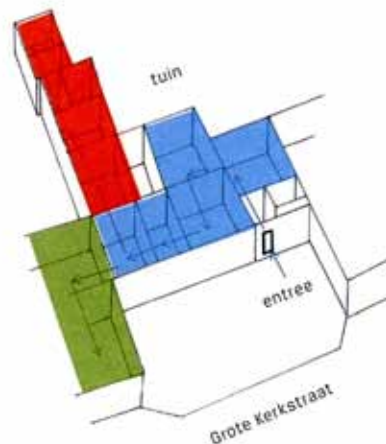
De Grote Kerkstraat in 1754, vermoedelijk naar een tekening van Cornelis Pronk. Links het Prinsessehof waar Maria Louise van 1731 tot 1765 woonde. In Friesland was men "seer voldaan" over haar karakter en gedrag "welke waerlijk hartestelende sijn en als hemel en aerde verschelen van voorgaende exempelen", zoals een tijdgenoot schreef.

1

Grote Kerkstraat 9-13 Princessehof

Nadat haar zoon Willem Carel Hendrik Friso in 1731 stadhouder was geworden, kocht Maria Louise van Hessen-Kassel twee panden aan de Grote Kerkstraat: een gebouw dat iets terug lag van de straat en een L-vormig bouwwerk ernaast. Een tiental jaren later verwierf ze ook het huis aan de andere kant. Door deze aankopen ontstond een U-vormig geheel met een voorplein. Die vorm komt overeen met een in de zeventiende en achttiende eeuw populair type stadspaleis bestaande uit een hoofdgebouw met korte zijvleugels die een *cour d'entree* flankeren. Is er bij een 'echt' stadspaleis sprake van stilistische eenheid tussen de drie delen, Maria Louises residentie is een samenstel van verschillende componenten: een bescheiden variant op een dergelijk type gebouw.

Ze liet hofarchitect Anthony Coulon het complex verbouwen. Het zeventiende-eeuwse middendeel, met een classicistische pilastergevel en driehoekige frontons en ornamenten boven de vensters, werd verhoogd met een halve verdieping. Tussen de lage vensters kwamen zware gebeeldhouwde consoles die de gootlijst ondersteunen. Door de relatief grote afstand tot de straat komt die rijke decoratie goed tot haar recht. Het voorste gedeelte van het woonhuis aan de westkant met pilasters over de hele hoogte, werd in de breedte verdubbeld.

Het Princessehof was opgedeeld in drie appartementen, groepen onderling verbonden vertrekken. Blauw: representatieve ruimtes bestemd voor de officiële handelingen van de prinses. Rood: ontvangstvertrekken bedoeld voor het sociale verkeer. Het meest noordelijke vertrek ervan was ingericht als spiegelkabinet, met vier spiegels in het plafond en een in de schoorsteenmantel. Groen: woon- en slaapvertrekken van Maria Louise.

RECONSTRUCTIETEKENING
JOHAN DE HAAN

Het kreeg een rijk bewerkte kroonlijst met daarboven een van beeldhouwwerk voorzien fronton.

Van de indeling en inrichting uit de tijd van Maria Louise, die uitdrukking moet hebben gegeven aan haar status, resteert weinig. Een antichambre die dienst deed als representatieve eetzaal, bleef bestaan. Deze ruimte met een stucplafond, een wandbespanning van goudleer en een betimmering en schoorsteenmantel in hout- en marmerimitatie geeft een goed beeld van de achttiende-eeuwse inrichting.

Na de dood van haar zoon en schoondochter was de inmiddels ruim zeventigjarige Maria Louise vanaf 1759 opnieuw regentes, nu voor haar kleinzoon Willem V. Ze overleed in 1765 en werd bijgezet in de Grote Kerk in Leeuwarden. Na haar overlijden werden de drie delen van het complex weer afzonderlijk gebruikt.

Franse tuinen

Op de stadsplattegrond die landmeter en hovenier Johann Hermann Knoop in 1760 maakte, zijn veel tuinen nauwkeurig weergegeven. Bij het ontwerp van enkele was hij zelf betrokken geweest, andere zal hij goed gekend hebben. Ook de tuin achter het Princessehof zal door Knoop zijn ingericht. De beperkte ruimte maakte daar enkel een parterre met perken en loofwerk mogelijk. Deze tuin lijkt georiënteerd op de in de linkerachtervleugel gesitueerde vertrekken die bestemd waren voor het sociale verkeer. Vooral vanaf een bel-etage boden gesnoeide hagen een fraai uitzicht.

De Prinsentuin is in 1734 door Knoop heringericht naar de Franse mode. Maria Louise gaf haar hovenier daartoe opdracht ter gelegenheid van het huwelijk van haar zoon, de latere Willem IV. Deze tuin was bestemd dergelijke belangrijke evenementen aan het hof extra luister bij te zetten: de rijke aanleg en versiering moesten bezoekers imponeren en amuseren. Tegelijk werd het praktisch nut niet vergeten. Knoop formuleerde zijn uitgangspunten in *De beknopte huishoudelijke hovenier* aldus: "Want gelijkerwijze fraje Bloem-perken en Parterres, schoone lommerrijke Allées, Laanen, Cingels, Heggen, Berceaux en Bosquets, konstrijke statuen, Vasen, Busten, aangename Fonteynen en soet druisende Cascaden, [...], het Oog verlustigen en de Ziel verquikken, soo sijn het aan de andere kant de aangename Ooftvrugten die onse Tafels vercierden, de Tong

strelen, het Hert verquikken en teffens 't Oog vermaken." Al deze elementen, met uitzondering van de cascaden (watervallen), waren in de Prinsentuin te vinden. Vooral het deel in de Noorderdwinger met een waterpartij en een 'parterre de broderie' met in een barok patroon gesnoeide hagen vormde een belangrijk sierelement. Na de revolutie in 1795 werd de tuin voor het publiek opengesteld. De tuin achter het huis van Coulon was al voor Knoops komst naar Leeuwarden gerealiseerd. Dit classicistische lustoord omvat verschillende deeltuinen. Het hoofdonderdeel bestaat uit een door bomen omsloten vierkant dat door een assenkruis en een cirkel symmetrisch in gelijke delen is verdeeld. Een as is loodrecht op het huis geprojecteerd, deze sluit aan op een laan die twee deeltuinen scheidt. Deze opzet legt een duidelijke relatie tussen het huis en de tuin.

Johann Hermann Knoop tekende op zijn stadsplattegrond van 1760 de Prinsentuin en de tuinen van het Princessehof en Coulonhuis in.

2 Grote Kerkstraat 18

Veel leden van de Friese elite hielden in de achttiende eeuw het hele jaar, of enkel in de wintermaanden, domicilie in de Grote Kerkstraat. Ludwig prins van Waldeck huurde Grote Kerkstraat 18 vanaf 1789. Hij sneuvelde in 1793 als generaal-majoor der cavalerie van de Republiek der Verenigde Nederlanden in de strijd tegen het Franse revolutionaire leger. In Leeuwarden liet hij grote schulden na, onder meer 565 gulden aan zijn wijnhandelaar. De huidige voorgevel dateert van ongeveer 1800.

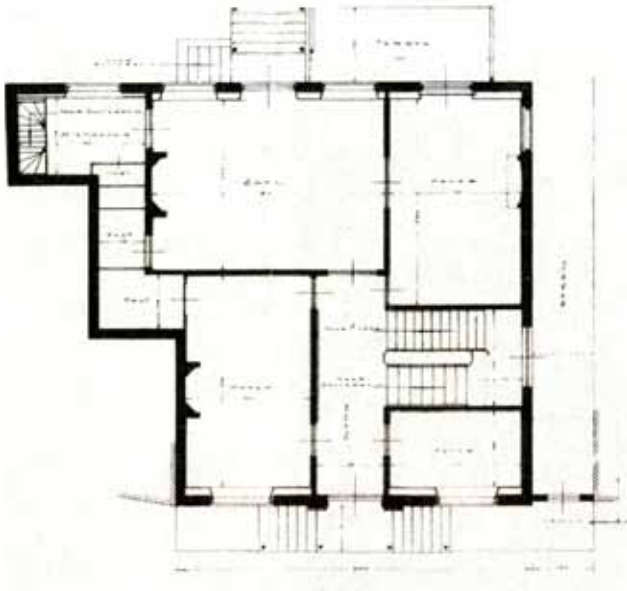
3 Grote Kerkstraat 15-17

Tegenover nr. 18 staat de vroegere manege van de stadhouderlijke familie. Boven de ingang hangen twee wapens, links dat van Friesland in reliëf en kleur en rechts, enkel geschilderd, dat van Nassau. Het reliëf van het laatste is waarschijnlijk afgehakt na de omwenteling in 1795 toen alle tekenen van de erfelijke adelstand moesten verdwijnen.

4 Doelestraat 8 Coulonhuis

Anthony Coulon en zijn echtgenote kochten in 1713 een huis aan de Doelestraat en lieten dat geheel vernieuwen. Kennelijk had de architect toen al voldoende werk in Friesland en verwachtte hij genoeg nieuwe opdrachten om zich in Leeuwarden te vestigen. Dit Coulonhuis markeert in vele opzichten een nieuwe fase in de ontwikkelingsgeschiedenis van het Leeuwarder – en Friese – woonhuis. Aan de voorzijde manifesteert die zich in een symmetrische gevel afgesloten met een kroonlijst, grote schuiframen, een decoratief omlijste middenpartij die de ingang accentueert, en een dubbele trapstoep. De bredere achterkant was eveneens symmetrisch ingedeeld: twee ramen aan beide zijden flankeren een bordestrap

naar de tuin. Ook de indeling van het huis was hoogst modern: een representatieve middengang op de bel-etage met aan weerszijden kamers leidt naar het belangrijkste formele ontvangstvertrek aan de achterkant van het huis. Die zaal – door een porte-brisée tot een suite verbonden met een zijkamer – bood uitzicht op de binnentuin: grote ramen betrokken die buitenwereld bij het interieur. Terzijde van de gang kwam een imposant trappenhuis. Die indeling werd mogelijk door de dienstruimten in het souterrain te concentreren. De inrichting bevat een staalkaart van moderne opvattingen over interieurdecoratie: fraaie betimmeringen, rijk versierde schoorsteenmantels, gestucte wanden en plafonds en dubbele deuren, alles in Lodewijk XIV-stijl. Ook het gebruik van behangsel moet nieuw voor Friesland geweest zijn. Met zijn woonhuis toonde Coulon bestaande en potentiële opdrachtgevers de moderne uit Frankrijk afkomstige hofstijl. De uit de voormalige Westerkerk afkomstige grafzerk van Coulon is eind twintigste eeuw herplaatst tegen de achtergevel van Doelestraat 8.

Plattegrond van het Coulonhuis uit 1938. De indeling was toen nog grotendeels in oorspronkelijke staat.

De fraaie stucdecoraties die Coulon ontwierp voor de hal van zijn woonhuis zijn bewaard gebleven.

FOTO MONUMENTENZORG LEEUWARDEN

Anthony Coulon

De calvinistische Anthony Coulon (ca. 1680-1753) zocht vanuit het katholieke Frankrijk zijn toevlucht in de protestantse Republiek. Daar kwam hij onder invloed van de eveneens om geloofsredenen uit Frankrijk uitgeweken graveur-decorateur-architect Daniël Marot (1661-1752). Deze was in zijn geboorteland als ontwerper voor de hoogste kringen werkzaam geweest en introduceerde de Lodewijk XIV-stijl in Nederland. Hij ontwierp onder meer delen van de paleizen Huis ten Bosch en Het Loo. Bij het laatste ontwierp hij ook de tuinen. Marot betrok nadrukkelijk alle aspecten van de indeling en het interieur van een huis in zijn ontwerp. Het toezicht op de uitvoering van zijn verbouwplannen voor het Stadhoudelijk Hof in Leeuwarden liet Marot over aan Coulon.

Deze noemde zich dan ook trots “bouwmeester van zijn hoogheit de heere prins van Orangien ende Nassouw”. Waarschijnlijk is Coulon in Leeuwarden bij het ontwerp van diverse gebouwen betrokken geweest, maar op enkele uitzonderingen na ontbreken daarover feitelijke gegevens.

In 1726 liet Coulon zich met zijn gezin schilderen door de in Leeuwarden als portret- en historieschilder werkzame Bernardus Accama (1697-1756). De bouwmeester is afgebeeld met een verhandeling over architectuur, een van zijn zoons houdt een bouwtekening in zijn hand.

5 Grote Kerkstraat 20

Grote Kerkstraat 20 was oorspronkelijk breder. In 1876 is het oostelijke raamvak afgebroken ten behoeve van de nieuwbouw van het pand links ernaast. Op de overgang zijn reparaties te zien waar strekken boven de vensters waren aangezet.

In december 1775 overleed de eigenaar, Johannes Saeckma van Wijckel (1688-1775). Zijn zoon Hans Hendrik van Wijckel (1728-1797), secretaris van Gedeputeerde Staten van Friesland, een functie die zijn vader ook vervuld had, erfde het huis. Ergens tussen 1776 en 1780 gaf Hans Hendrik opdracht het ingrijpend te moderniseren. Dat hij geen nieuw huis liet bouwen is gebleken tijdens een restauratie in 1999, toen een laatmiddeleeuwse vloerconstructie met moerbalken en kinderbinten te voorschijn kwam.

De rijk versierde (en oorspronkelijk dus symmetrische) voorgevel is uitgevoerd in een overgangsstijl van Lodewijk XV-rococo en Lodewijk XVI-classicisme. De fraaie consoles onder de goot zijn gesneden in rococotrانت. Het snijwerk van de entreepartij en op de bovendorpels van de vensters draagt de kenmerken van de Lodewijk XVI-stijl. De licht gebogen bovendorpels zijn kenmerkend voor de bouwkunst in Leeuwarden in de hele achttiende eeuw. Het smeedijzeren hek op de stoep is gereconstrueerd naar het model van het originele hekwerk. Dit huis werd een groot deel van de achttiende eeuw verhuurd aan personen van importantie. Een daarvan was prof. dr. Jacobus Voorda (1698-1768), aanvankelijk juridisch hoogleraar in Franeker en later in Utrecht.

6 Grote Kerkstraat 31

Wie vermogend was en een representatief onderkomen in de stad wenste, nam in de achttiende eeuw geen genoegen met een gewone stadswoning. Die liet zich een dubbelbreed woonhuis bouwen. In de meeste gevallen werden hiervoor twee bestaande panden samengevoegd achter een nieuwe, representatieve voorgevel en onder een nieuw dak. Grote Kerkstraat 31, daterend uit 1716, is een van de

vroegste voorbeelden daarvan. Opdrachtgevers waren Ulbo baron van Aylva (ca. 1660-1725), grietman van Oostdongeradeel, en zijn vrouw Amerentiana Helena van Aylva.

Er is wel eens gesuggereerd dat Coulon de ontwerper van het huis kan zijn geweest, maar meester-timmerman Claas Bockes Balck komt ook in aanmerking. Balck was stadstimmerbaas van Leeuwarden, maar werkte als zelfstandig ondernemer ook voor particuliere opdrachtgevers.

Grote Kerkstraat 31 in 1722. Tekening van Jacob Stellingwerf.

Grote Kerkstraat 31 bestaat in feite uit een groot en een klein dwarsgeplaatst pand achter elkaar, elk onder een zadeldak tussen topgevels. De grootte van het woonhuis ten spijt mist het echte architectonische allure. Dat komt door het ontbreken van een souterrain en een (opgetilde) bel-etage. Binnen heeft het huis die allure wel, met een brede middengang, vertrekken aan weerszijden en halverwege de gang een royale bordestrap; voor zo'n groot herenhuis de gebruikelijke layout. Belangrijke onderdelen van de originele afwerking zijn bewaard gebleven, onder meer de trapleuningen met rijk gesneden eiken balusters en barok stucwerk in de gang, een van de weinige in Leeuwarden bewaard gebleven voorbeelden van stucwerk in Lodewijk XIV-vormen.

7 Bollemanssteeg 64

In 1737 kwam een complex panden op de hoek van de Bollemanssteeg en Grote Kerkstraat in handen van baron Thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg en zijn echtgenote. Zij lieten het vervangen door een groot L-vormig gebouw van twee bouwlagen boven een souterrain. De monumentale ingang met trapstoep en bordes in een iets vooruitspringende middenpartij, kwam aan de Bollemanssteeg. Omdat de kajuiten zijn uitgevoerd in de stijl van zijn leermeester, Marot, ligt het voor de hand te veronderstellen dat Coulon verantwoordelijk was voor het ontwerp. De familie Schwartzenberg bleef het huis meer dan een eeuw bewonen. In de negentiende eeuw is het huis bepleisterd en zijn de ingangspartij en roedeverdeling in de ramen gemoderniseerd.

Brand!

Op 8 juni 1774 noteerde Roelof Storm in zijn dagboek: "Jr F.W. van Genth Baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg, Ontvanger Generaal der Floreen Renthe, 's avonds te elff uiren met enige goede vrienden van de Societeit komende en na huis gegaan sijnde, ordonneert sijn knecht na bed te gaan, na hem eerst de Japon te hebben aangetrokken en het haar van 't hoofd losgemaakt, neemt de Kaars en gaat na de Privaat, aldaar deselve bij sig op de bril van

't secreet nedergeset hebbende, raakt waarschijnlijk in slaap off kriegt een overval, waardoor over sijde in de Kaars valt en geraakt in brand, dog door de brand enigsins bij sig selven geraakt sijnde, loopt van 't Secreet door een Kamer in een tweede Kamer, alwaar 's morgens te 6 uiren de knegt op komende, sijn Heer allerdeerlijkst dood verbrand vond leggen, sijnde de Houten vloer welke 3 duim dik was, met de helft ingebrand. Dit is voorgevallen in het grootehuis op den hoek van de Bollemansteeg en Kerkstraat, oost zijde."

De schrijver bekleedde verschillende bestuurlijke functies tot het nieuwe gezag hem in 1795 terzijde schoof. In zijn dagboek beschreef hij gebeurtenissen in Leeuwarden die hij belangrijk vond, met name voorvallen in de familie- en kennissenkring kregen ruime aandacht. Van dit dagboek bleven fragmenten bewaard.

Eén van de grootste branden in achttiende-eeuws Leeuwarden vond plaats naast Bollemanssteeg 64. Op eerste kerstdag 1794 werd het Diaconiehuis (ter plaatse van de latere Hofwijck) grotendeels verwoest. Opmerkelijk was de rol van de bekende schilder Harmen Beekkerk. Hoewel de omringende gebouwen niet direct door de brand werden bedreigd, vond hij het nodig om spiegels, glaswerk en porselein uit de vensters van Bollemanssteeg 64 op straat te werpen.

8

Bagijnestraat 52

Er zijn weinig halsgevels meer in Leeuwarden te vinden. Wel blijkt uit oude tekeningen, gravures en foto's, dat er vroeger veel meer zijn geweest. Bagijnestraat 52 is een van de weinige overgebleven exemplaren.

De halsgevel verscheen in het Hollandse straatbeeld rond het midden van de zeventiende eeuw, in de periode van het Hollands classicisme. Wanneer dat in de Friese hoofdstad gebeurde is onzeker, maar duidelijk is wel dat er tot ongeveer 1770 in Leeuwarden panden met halsgevels zijn gebouwd.

Het pand Bagijnestraat 52 is een van de weinige huizen in Leeuwarden waarvan de halsgevel bewaard is gebleven.

Het geveltype is te beschouwen als een vereenvoudigde trapgevel, met een enkele trap. De twee hoeken van 90° van de top boden een mooie gelegenheid om uit te pakken met uitbundig beeldhouwwerk in zandsteen in de vorm van zogenoemde klauwstukken en ook de top zelf kreeg meestal een gebeeldhouwde bekroning.

Bagijnestraat 52 heeft klauwstukken en een gebeeldhouwde top in volle Lodewijk XIV-stijl. Op de barokke cartouches tussen de begane grond en de tweede bouwlaag zijn het bouwjaar “1725” en het alliantiewapen van de opdrachtgevers aangebracht: lakenkoper Roelof Jacobsz. Nauta en Antje Buma. In 1724 verwierven zij een bestaand huis om het meteen daarna te vernieuwen.

De voorgevel heeft de tand des tijds goed doorstaan. Zelfs de schuiframen, Engelse schuifvensters genoemd, zijn nog origineel. Alleen het snijlicht boven de voordeur dateert uit de late twintigste eeuw. Ook de woningplattegrond uit 1725 is in grote lijnen bewaard gebleven.

9 Bagijnestraat 54

In de kern is Bagijnestraat 54 vermoedelijk een zestiende-eeuws woonhuis, maar de uitstraling is die van een achttiende-eeuws pand. Om precies te zijn van 1752 – het bewijs van de verbouwing in dat jaar is te vinden in een belastingregister uit die tijd. De jurist, oud-burgemeester en lid van de vroedschap dr. Samuel Aestwarda had het oude pand aanvankelijk alleen in zijn bezit. Zijn neven, de gebroeders Jacob, Petrus en Everhardus Bourboom namen in 1739 de helft van het eigendom van hem over. Jacob Bourboom (1690-1764) was een van de weinigen die het als buitenstaander lukte een bres te slaan in het gesloten regentenbolwerk: hij slaagde erin meer dan een halve eeuw zijn stem in de Leeuwarder bestuursorganen te laten horen. Hij was puissant rijk, zo bezat hij vrijwel de hele westkant van de Nieuwesteeg (met als belangrijkste onderdeel zijn woonhuis op nr. 5). De vier eigenaren gaven samen weliswaar opdracht voor de renovatie, maar geen ervan werd bewoner: ze verhuurden het woonhuis aan de ontvanger-generaal (belastingambtenaar) Cornelis Lieuwe van Bouritius. Het pand waar Bouritius na de modernisering introk, was bepaald niet klein. Het bestond uit een ruim voorhuis en een ongeveer even

groot achterhuis, onderling verbonden door een tussenelement van twee bouwlagen. De bovenzijde van de voorgevel is in de loop van de twintigste eeuw gewijzigd. De oorspronkelijke kroonlijst met houten consoles ging daarbij verloren, een kroonlijst die naar verluidt het jaartal “1752” droeg met consoles gesneden in rococovormen. In het interieur zijn nog wel sporen van de rococo- of Lodewijk XV-stijl bewaard gebleven. Fraai zijn de geprofileerde architraven en de trap die halverwege de gang naar de eerste verdieping voert.

Leuk detail: toen de erven-Bourboom het huis in 1781 verkochten, lag achter het huis “(.) een fraije tuin waar in een prieeltje (.)”. Een ruime tuin heeft het huis nog wel, maar het prieeltje is verdwenen.

10 Raadhuisplein 36 Stadhuis

Het Leeuwarder stadsbestuur besloot in 1713 het raadhuis zodanig te vernieuwen dat het als “cieraad en ornament” recht zou doen aan “de luister ende eere van de stad”. Raad en vroedschap wisten die ingrijpende renovatie als een geschenk aan de Leeuwarders te presenteren, de verbouw zou namelijk worden gefinancierd uit de bijdragen die stadsbestuurders bij hun benoeming moesten storten in een fonds voor de bouw van een nieuw stadhuis.

De locatie van het raadhuis was helaas ongeschikt om de gewenste uitstraling te realiseren: enkel een smalle kade zou de nieuwe voorkant van de Ee scheiden. Om de importantie van het gebouw te benadrukken was het beter het aan een royale open ruimte te situeren. Kort voor het begin van de bouwactiviteiten viel daarom het besluit de Ee ter plaatse te overkluisen waardoor een groot brugplein ontstond.

In archiefstukken over de bouw van het ‘stadshuijs’ wordt nergens de naam van de architect genoemd. Het is echter vrijwel zeker dat Claes Bockes Balck (1683-1748), die als stadstimmerbaas bij de uitvoering betrokken was, het gebouw ook ontworpen heeft. Op 1 april 1715 legde de driejarige stadhouder van Friesland in gezelschap van zijn moeder de eerste steen. Hoewel het stadsbestuur het nieuwe raadhuis al in hetzelfde jaar betrok, zou het nog enkele jaren duren voor het interieur compleet was afgewerkt.

Het stadhuis en het hof op een gravure, in 1754 vermoedelijk gemaakt door Hendrik Tavenier. De pronkpaal aan de rechterkant is in 1795 verwijderd.

Hoewel veel kleiner en eenvoudiger, heeft het Leeuwarder stadhuis qua opzet overeenkomsten met dat van Amsterdam. Beide hebben een classicistische, symmetrische voorgevel met een vooruitspringend middendeel dat wordt afgesloten door een driehoekig fronton en beide worden bekroond door een koepeltoren. Net als in Amsterdam zijn in Leeuwarden de vertrekken voor de verschillende onderdelen van de stedelijke overheid systematisch en symbolisch gerangschikt. De functie van het gebouw is zichtbaar gemaakt in de natuurstenen omlijsting van de ingangspartij en het venster daarboven en in het beeldhouwwerk van het timpaan boven het middendeel. Op dat laatste zijn van links naar rechts Wet, Gerechtigheid, Wijsheid – die het stadswapen vasthoudt – en Voorzichtigheid afgebeeld. Het devies “PACE ET JUSTITIA” boven de ingang geeft de kerntaak van

In de raadkamer kwamen kostbare wandtapijten, ze stellen Europa, Azië, Afrika en Amerika voor (voor Australië was kennelijk geen ruimte meer). Het schoorsteenstuk en de plafondschildering verwijzen naar de Unie van Utrecht, de grondslag van de Republiek. Ze werden geschilderd door Freerk Hayema (1674-1766) een decoratieschilder die in het eerste kwart van de achttiende eeuw in Leeuwarden werkzaam was. Met de inrichting van deze vergaderruimte illustreerde de raad de status van de stad binnen de Republiek die wereldwijd handelsrelaties onderhield. FOTO HARRIE MUIS

de stedelijke overheid aan: de zorg voor vrede en gerechtigheid. Personificaties van die begrippen flankeren het venster boven de deur. (Dat venster kon worden geopend om belangrijke besluiten van het stadsbestuur luidkeels te proclameren.) Het vooruitspringende middendeel, de decoratie rond de ingangspartij en het raam daarboven, het fronton en het torentje geven de gevel een sterk verticaal accent. Men kwam binnen in het ‘voorhuis’, de openbare centrale hal. Omdat die ruimte de allure van de stad en haar bestuur moest uitdrukken kreeg deze een kostbare witmarmere vloer en een rijke stucdecoratie. Vooraan lagen de vergaderruimtes voor de pijlers van de stedelijke samenleving: links die van de vroedschap, rechts die van de officieren van de schutterij. Daarachter waren respectievelijk

het werkvertrek van de presiderend burgemeester en de secretarie gesitueerd. Via een poort, een monumentaal trappenhuis en opnieuw een doorgang, kwam men in het 'blanke ruim', een brede gang met een houten vloer die identiek aan het 'voorhuis' was ingedeeld. Boven de vroedschapskamer lag de kamer waar het dagelijks bestuur van de stad, de 'raad', vergaderde. Daartegenover had de stadspensionaris (een jurist in stadsdienst) zijn werkkamer en de stadsbodes hadden een vertrek daarachter tot hun beschikking. De vierde ruimte op de verdieping was de 'vertrekkamer', bestemd voor commissievergaderingen. Op de tweede verdieping – met weer dezelfde plattegrond – werden de stedelijke archieven bewaard en waren twee gevangencellen gesitueerd.

Een imposante poort recht tegenover de hoofdingang scheidde de openbare ruimte van de vertrekken van de stadsregering op de eerste verdieping.

FOTO HARRIE MUIS

Onder het stadhuis lagen de kelders van het oude raadhuis die als opslag voor brandstof dienden. Ook hier waren cellen waarin verdachten of veroordeelden op water en brood konden worden opgesloten.

Via een doorgang in de secretariëkamer kwam men in een deel van het oude stadhuiscomplex dat het stedelijk gerecht huisvestte, en dat gehandhaafd bleef.

Die rechtskamer begon in de loop der tijd gebreken te vertonen. Daarom besloot het stadsbestuur in 1760 deze te vervangen door een multifunctionele ruimte die zowel voor rechtszaken, als voor vergaderingen en bijeenkomsten van veel personen, kon worden gebruikt.

Het ontwerp kwam van Pieter de Swart, hofarchitect van stadhouder Willem IV. Stadstimmerbaas Jan Nooteboom wijzigde het ontwerp van de pronkgevel aan het Hofplein enigszins om ruimte te scheppen voor een memorietekst. Die gevel wordt bekroond met een grote rococo-kuif waarop de mannelijke leeuw uit het stadswapen in groot formaat is aangebracht.

De lege plaatsen in de zaal waar de statieportretten van de Friese stadhouders hadden gehangen, werden vanaf 1832 gevuld met levensgrote afbeeldingen van de opeenvolgende Nederlandse vorsten. FOTO HARRIE MUIS

De lage begane grond bevatte dienstruimtes, de zaal op de verdieping was het belangrijkste vertrek. Dit werd via een dubbele deur aangesloten op het bordes in de trap van het al bestaande stadhuis. Het houtsnijwerk op de wandbetimmering en de marmeren schoorsteenmantel werden uitgevoerd in rococostijl. In de wandbetimmering waren oorspronkelijk acht portretten van de Friese stadhouders opgenomen en boven de schouw hing een beeltenis van Maria Louise. Tijdens de Bataafse revolutie zijn alle verbrand.

11 Raadhuisplein 21

In 1722-'23 lieten Matthijs Overman en zijn vrouw Maria Sophia Mullers, dit grote pand optrekken. Overman voerde het financiële beheer over bezittingen van Maria Louise, zijn vrouw was als hofdame bij haar in dienst. Het ontwerp is vermoedelijk van Claes Bockes Balck. Achter het huis, aan de overkant van de vroegere stadsgracht, liet Overman een tuin aanleggen. Een rode beuk die hij er plantte, is nu de oudste boom in de binnenstad.

Een bekende latere bewoner was Onno Zwier van Haren (1713-1779). Hij bevorderde de benoeming van Willem IV tot stadhouder van alle gewesten en was na diens dood een gunsteling van Anna van Hannover. Een – al dan niet terechte – beschuldiging van incest maakte echter een einde aan zijn politieke carrière. Van Haren trok zich terug op zijn buiten in Wolvega en huurde 's winters Raadhuisplein 21 als 'quartier d'hiver'. Tijdens zijn Friese 'ballingschap' schreef hij proza, poëzie en toneel.

12 Hofplein 29 Stadhouderlijk Hof

Sinds 1696 resideerde Johan Willem Friso van Nassau-Dietz in het Stadhouderlijk Hof. Van zijn achterneef Willem III erfde hij de titel prins van Oranje. Aanvankelijk trad zijn moeder op als regentes, maar in 1707 nam hij de functie van stadhouder van Friesland en in 1708 die van Groningen daadwerkelijk op zich. Hij trouwde het

Portret van Maria Louise (1688-1765) met haar kinderen prinses Amalia (1710-1777) en prins Willem Carel Hendrik Friso (1711-1751), gemaakt door Pieter Rudolf Dieck (1704-1763) in 1727. Het is een kopie van een schilderij dat Arnold Boonen (1668-1729) een jaar eerder maakte. Het schilderij was waarschijnlijk eigendom van de broer van Maria Louise, de Zweedse koning Frederik I, die ook landgraaf van Hessen-Kassel was.

jaar daarop met Maria Louise van Hessen-Kassel. Ter gelegenheid van dit huwelijk liet hij het hof verfraaien in Lodewijk XIV-stijl. Als architect trad Daniël Marot op, diens plannen werden – onder leiding van Anthony Coulon – maar voor een deel uitgevoerd. Het hof bestond uit een groep onderling verbonden panden langs drie zijden van een voorpleintje. In de rechter zijvleugel was de entree gesitueerd, een hal met een monumentale bordestrap, gemarmerde wanden, een hoge lichtkoepel en een stucplafond. De trappenhal is nog redelijk intact, de trap en de leuning op vaasvormig gesneden balusters dateren nog uit de bouwtijd en mogelijk ook de fraai gestucte lijst onder het gewelf. Aan de voorzijde van de rechtere vleugel lag het belangrijkste vertrek, een grote zaal die net als de hal, door Marot was ingericht. Tegenover deze zaal bevond zich de kamer van de lijfwacht. Via die ruimte kwam men in het middenstuk met diverse representatieve ruimtes. In de linkervleugel bevonden zich werkvertrekken voor functionarissen aan het hof.

Het Stadhouderlijk Hof in vogelvluchtperspectief omstreeks 1740.

RECONSTRUCTIETEKENING JOHAN DE HAAN

Rond een binnenplein achter het voorste deel van het hof waren dienstruimten zoals een bakkerij en een keuken en eetzaal voor het personeel ondergebracht. Op de verdieping waren vertrekken voor prins Willem en prinses Maria Louise ingericht.

Het gebouw maakte amper een paleisachtige indruk. De uit Frankfurt afkomstige geleerde en politicus Zacharias von Uffenbach die Leeuwarden in 1710 bezocht, constateerde: “De stadhouder en prins woont in een huis, dat niet groot is, met twee kleine irreguliere vleugels, zoodat ook private personen even zulke, zoo niet betere, huizen hebben.”

In 1711 verdronk Johan Willem Friso bij de Moerdijk, zes weken later werd zijn zoon en erfopvolger Willem Carel Hendrik Friso geboren. Maria Louise nam tot zijn meerderjarigheid in 1731 het stadhouderschap waar. Als haar belangrijkste taak zag zij het behartigen van de dynastieke belangen van de familie Oranje-

Ontwerptekening van architect Daniel Marot uit 1709 voor de verbouw van het Stadhouderlijk Hof.

Ter gelegenheid van zijn aanstaande huwelijk met Maria Louise van Hessen-Kassel liet stadhouder Johan Willem Friso (1687-1711), vermoedelijk op aandringen van zijn moeder prinses Henriëtte Amalia, het Stadhouderlijk Hof ingrijpend moderniseren. Het ontwerp is slechts gedeeltelijk uitgevoerd.

COLLECTIE KONINKLIJK HUISARCHIEF

Nassau. Toen de stadhouder trouwde met Anna van Hannover, een dochter van de Engelse koning, werd het paleis opnieuw verfraaid en uitgebreid, onder meer met een danszaal in de noordelijke uitbouw. De stadhouderlijke families en de meeste leden van de hofhouding resideerden overigens hooguit enkele maanden per jaar in het

Het monumentale trappenhuis in het Stadhouders Hof. FOTO HARRIE MUIS

Leeuwarder hof. 's Zomers verbleef men meestal op paleis Soestdijk of Het Loo, regelmatig vertoefde men op het Prinsenhof in Groningen, dikwijls moesten vanuit Huis ten Bosch in Den Haag staatszaken behartigd worden. Nadat Willem IV in 1747 stadhouder van alle gewesten van de Republiek was geworden, deed het hof enkel nog dienst als logeeraadres.

In de jaren 1789-1794 werd het uiterlijk van de verzameling gebouwen waaruit het hof bestond, enigszins tot een eenheid gesmeed onder de supervisie van de hofarchitect van Willem V, Philip Willem Schonk. Het U-vormige grondplan bleef gehandhaafd, maar de samenstellende delen kregen alle een classicistisch uiterlijk. De opzet van het gebouw kwam nu meer overeen met die van een stadspaleis, maar de uitvoering was vele malen eenvoudiger dan die van bijvoorbeeld paleis Noordeinde in Den Haag. De dagelijkse leiding van de bouwactiviteiten was in handen van de Leeuwarder Johannes Schaap (1727-1807), als timmerman-architect sinds 1784 in dienst van het gewest. Schaap was ook betrokken bij de bouw en het ontwerp van Gouverneursplein 37.

13 Hofplein 31

Hofplein 31 is het resultaat van kleinschalige projectontwikkeling op achttiende-eeuwse wijze én een goed voorbeeld van timmermansclassicisme uit de late achttiende eeuw. In januari 1772 verzorgde de persoonlijk secretaris van erfstadhouder Willem V, Nicolaas Arnoldi, de verkoop van een klein pand rechts naast het stadhouderlijk onderkomen dat tot dat hofcomplex behoorde. Een van de nieuwe eigenaren was meester-timmerman Evert Hansen. In oktober van hetzelfde jaar ging het pand opnieuw in andere handen over. In de tussentijd was een "Nieuwe getimmerde Moderne huisinge" verzezen, een rijzig classicistisch woonhuis van twee parallelle beuken van elk drie hoge bouwlagen op een souterrain en onder dwarsgeplaatste zadeldaken met hoekschoorstenen. Er hoorde vermoedelijk ook een koetshuis met paardenstalling bij, om de hoek aan de Beijerstraat, een pand dat inmiddels is gewijzigd in een woonhuis.

14 Eewal 52

Eewal 52 heeft een voorgevel die met zandsteen bekleed is. Het pand werd in 1745 door Georg Walcke “kleermaker van Sijn Hoogheit den Heere prince van Orange en Nassau” verbouwd. Anthony Coulon leverde het ontwerp voor de gevel. Het deed in het laatste kwart van de 18e eeuw dienst als pied-à-terre van Petrus Camper, een van de befaamde en veelzijdigste geleerden uit de Nederlandse Verlichting. Zijn tijdgenoot Johan Wolfgang von Goethe noemde hem “ein Meteor von Geist, Wissenschaft, Talent und Thätigkeit”.

Eewal 51.

COLLECTIE TRESOAR

15 Eewal 53

De meeste huizen aan de Eewal zullen oorspronkelijk een tuit- of trapgevel hebben gehad. Om technische en esthetische redenen zijn die in de loop der tijd gemoderniseerd tot lijstgevels. Eewal 53 heeft echter in 1778 een eenvoudige klokgevel gekregen en die vervolgens behouden. Opvallend is de top: een driehoekig classicistisch fronton boven een kroonlijst.

16 Minnemastraat 45-47

Boven een doorgang naast Minnemastraat 49 is een gevelsteen met de kop van een man met tulband en het onderschrift “T TURKS HOOFT” ingemetseld. Dit beeldhouwwerk is afkomstig uit een pand aan de Nieuwestad. “T TURKS HOOFT” is, gezien de Lodewijk XV-vormen, vermoedelijk tussen 1750 en 1780 gemaakt en heeft meer dan andere gevelstenen een sterke ruimtelijke suggestie. In de achttiende eeuw gebruikten verschillende kunstenaars en filosofen de exotische Oriënt om hun fantasieën en opvattingen op te projecteren. Ook vertalingen van de als pornografisch beschouwde Duizend-en-een-nacht waren populair.

17 Voorstreek 11

Hoewel gevels met een kroonlijst over de hele breedte al sinds het eerste kwart van de achttiende eeuw in de mode waren, bleef men ook hals- en vooral klokgevels bouwen. Bij smalle huizen met een noklijn haaks op de straat deed een topgevel het huis hoger en dus indrukwekkender lijken. De eenvoudige klokgevel met kuif van dit pand dateert blijkens de jaarstenen uit 1765 terwijl het huis zelf zo’n anderhalve eeuw ouder is. (De winkelpui is uiteraard veel jonger.)

18 Voorstreek 26

Zoals een jaartal op het lambrekijn onder het zolderraam aangeeft, dateert deze gevel uit 1753. De weelderig in Lodewijk XV-stijl gedecoreerde geveltop lijkt een tussenvorm tussen een hals- en klokgevel. Een vaas bekroont de kuif.

19 Koningsstraat 1 Eysingahuis

Een royaal dwarshuis ter plaatse van het noordoostelijke deel van het huidige Eysingahuis kwam aan het eind van de zeventiende eeuw in het bezit van Hessel Vegilin van Claerbergen (1655-1715). Hij had sterke banden met het stadhoudelijk huis en stond op vertrouwelijke voet met Maria Louise. Van Claerbergen was aanvankelijk grietman en zal het huis aan de Turfmarkt vooral als logeeradres hebben gebruikt in zijn functie van volmacht naar de Staten van Friesland. Na zijn terugtreden als bestuurder in 1707 breidde hij zijn pied-à-terre uit met aangrenzende panden aan de Koningsstraat en Voorstreek. Zijn zoon Johan (1690-1773), die onder meer gedeputeerde en afgevaardigde naar de Staten-Generaal was, gebruikte het huis eveneens als zijn onderkomen in de Friese hoofdstad. Ook hij onderhield nauwe contacten met het hof. Frans Julius Johan van Eysinga, die als grietman van Doniawerstal een groot deel van het jaar op Osingastate in Langweer woonde, erfde de verzameling gebouwen in 1773. De familie Van Eysinga behoorde tot de absolute top van de Friese elite, Frans Julius Johan was een van de rijkste Friezen van zijn tijd. Hij ging voort met de complexvorming waarmee zijn grootvader een begin had gemaakt, maar het lukte hem aanvankelijk niet het pand op de hoek van de Turfmarkt en Koningsstraat te verwerven.

Van Eysinga gedwarsboomd?

In het hoekpand Turfmarkt-Koningsstraat woonde vanaf de vroege jaren 1770 uitgever Johannes Seijdel. Hij had uitgesproken patriotistische denkbeelden. Zo weigerde hij als officier van

de schutterij de eed op een nieuw regeringsreglement af te leggen omdat de stadhouder daarin het recht behield nieuwe magistraatsleden te kiezen. Het kwam hem op ontslag te staan. In 1795 ging hij de *Friesche Courant* uitgeven, het partijorgaan van de radicale revolutionairen. Wellicht trachtte Seijdel Van Eysinga, die tot de Oranjepartij behoorde, de voet dwars te zetten bij diens ambitieuze bouwplannen.

De familie Van Eysinga (1752-1828) in de eetkamer aan de Koningsstraat. Boven de schouw hangt een dubbel schoorsteenstuk, de wanden zijn bekleed met een geschilderd behangsel, de betimmering en binnenblinden zijn gehout en de lijsten verguld. Tussen de ramen hangt een spiegel en op de vloer ligt een bont tapijt. Het vertrek, recht boven de kookkeuken, is nog grotendeels in de originele staat; via een aan het oog onttrokken deur kon het personeel het eten binnenbrengen. Schilderij van Friedrich Ludwig Hauck uit 1784.

COLLECTIE FRIES MUSEUM

Rond 1780 begon Van Eysinga zijn bezit te verbouwen tot een L-vormig bouwwerk. Hij ging er bij het ontwerp kennelijk van uit dat hij het hoekpand alsnog zou weten te kopen, want nadat zulks in 1797 daadwerkelijk gebeurde, werd het grotendeels gesloopt en aansluitend bij de nieuwbouw herbouwd. Dat gebeurde op zo'n manier dat alleen de geoefende ogen van deskundigen verschillen opmerken tussen het oudere en het jongere bouwdeel. (Het 'oude' hekwerk verschilt in details van het nieuwe om een voorbeeld te noemen.) Zo ontstond een blokvormig huis bestaande uit een souterrain, een hoge bel-etage en een verdieping. De kelder verdieping kreeg een hardstenen afwerking, de bakstenen gevels werden afgesloten met een gedecoreerde kroonlijst. Het huis imponeert niet alleen door zijn omvang, maar ook door de symmetrisch opgezette, statige gevels waarover de grote schuiframen met kleine ruitjes regelmatig zijn verdeeld.

De bordestrap met magnifiek gesneden balusters.

FOTO ARJAN BRONKHORST

De toegang werd gesitueerd aan de Koningsstraat. Een dubbele trapstoep leidt naar de entree met een halfrond bovenlicht. De deur – een porte-brisée – en het venster erboven kregen een uitbundig gedecoreerde omlijsting die contrasteert met de sober vormgegeven gevels. Veel van de vaste interieurafwerking van achttiende-eeuwse woonhuizen is door latere modernisering verdwenen. In het Eysingahuis is de Lodewijk XVI-inrichting echter als het ware gefossiliseerd: het Friesch Genootschap nam het gebouw in de negentiende eeuw in gebruik als museum en handhaafde diverse vertrekken in hun bestaande toestand. (Sinds 2014 is het Eysingahuis in het bezit van de Vereniging Hendrick de Keyser die het behoud van historisch of architectonisch waardevolle huizen als belangrijkste doelstelling heeft.) De bouwheer situeerde de belangrijkste kamers op de bel-etage, aan weerszijden van een imponerende, met witmarmeren vloerplaten belegde en rijk gedecoreerde gang. Rechtsachter kwam het belangrijkste representatieve ontvangstvertrek: de salon. De schitterende bordestrap die de bouwlagen verbindt, is een meesterstuk van Lodewijk XVI-houtsnijwerk.

In de salon ontvingen de bewoners hun gasten. Het vertrek heeft voor een groot deel de oorspronkelijke inrichting bewaard. De pilasters, lambriseringen en kroonlijsten en andere interieuronderdelen zijn schitterende voorbeelden van de Lodewijk XVI-stijl, het stucplafond is uitbundig gedecoreerd.

FOTO ARJAN BRONKHORST

20 Tweebaksmarkt 36

Dit tamelijk brede huis is in 1739 gebouwd voor Catharina van Sminia (1693-1759), weduwe van Gozewijn baron van Coehoorn, vermoedelijk is Anthony Coulon de ontwerper ervan. De kroonlijst kreeg rijk versierde consoles in Lodewijk XIV-vormen, de dakkapel daarboven is getooid met een fronton. In de hardstenen

Catharina van Sminia met in haar hand een portret van haar overleden echtgenoot. Daarachter haar zoon, dochter en schoonzoon. Schilderij uit 1746 van de Leeuwarder portret- en decoratieschilder Rienk Keijert (1709-1775).

COLLECTIE FRIES MUSEUM

trapstoep zit de dienstingang naar het souterrain, pilasters flankeren de dubbele paneeldeur naar de bel-etage. In het venster boven die deur is een lantaarn opgenomen: een praktische voorziening in een tijd waarin straatlantaarns amper licht gaven.

Het huis kreeg op de begane grond aan weerszijden van de gang zowel aan de voorkant als aan de achterzijde een grote en een kleine kamer. Boven bevonden zich aan de straat twee voorkamers en daarachter een zaal met drie ramen. De belangrijkste vertrekken op de bel-etage en de representatieve zaal op de verdieping werden aan de achterkant van het huis gesitueerd: daar was uitzicht op een zeer royale stadstuin, grote ramen legden een relatie tussen binnen en buiten. De kamers werden aangekleed met stucwerk, behang en betimmeringen. Het souterrain, de zolder en de vliering boden ruimte aan dienstvertrekken.

Catharina van Sminia bleef er tot haar dood wonen, haar erfgenamen verhuurden het luisterrijke huis aan diverse leden van het regentenpatriciaat.

21 Tweebaksmarkt 52 Provinciehuis

Het 'Collegie' waar Gedeputeerde Staten, het dagelijks bestuur van Friesland, vergaderden, werd in 1668 en 1710 aan de achterzijde vergroot. In 1784 werd het bovendien met een verdieping verhoogd en van een nieuwe ingangspartij voorzien. Geblokte pilasters over de hele hoogte van de gevel accentueren dat drie-vensters-brede deel. Die pilasters dragen een fronton dat gebroken wordt door het wapen van Friesland. De entree is omlijst met halfzuilen en een kroonlijst. Het uitbundig gedecoreerde interieur van de raadkamer, thans de vergaderruimte van Gedeputeerde Staten, kreeg zijn vorm tijdens die verbouwing.

Het Gewestelijk Bestuurscentrum

Tot het Landschap, zoals Friesland zichzelf noemde, bij de grondwet van 1798 opging in de Bataafse Republiek, was dat een vrijwel autonoom gewest. De Staten, afgevaardigden van de dertig grietenijen en elf steden, waren de hoogste gezagsdragers. Ze

kwamen een of meer keren per jaar bijeen in het Landschapshuis voor bijeenkomsten die meestal enkele weken, maar soms ook maanden duurden.

Formeel was de verkiezing van de Staten een tamelijk democratisch proces, maar door het systematisch opkopen van stemmen wist een kleine groep adellijke en patricische families in de loop van de achttiende eeuw een soort familieregering te vormen. Het was voor buitenstaanders vrijwel onmogelijk daarin door te dringen.

De Turfmarkt en Tweebaksmarkt vormden het bestuurlijk centrum van het gewest. Niet alleen Staten en het dagelijks bestuur vonden er onderdak, ook het hoogste rechtscollege, het Hof van Friesland, was er gevestigd. De gevangenis, het Blokhuis, met ervoor het schavot waarop lijf- en doodstraffen werden voltrokken, lag iets verderop.

Gravure van het Collegie van Gedeputeerde Staten zoals dat er na de verbouwing van 1784 uit kwam te zien. Naar een tekening van J. Bulthuis, 1790.

In deze kamer flankeren halfzuilen voor pilasters op hoge basementen de deuren, een schouw en een raam. Een kroonlijst vormt de overgang tussen de met damast bespannen wanden en het plafond. Dat is van stucwerk voorzien met voorstellingen die het gewest typeren. Boven de schoorsteenmantel van blauw marmer hangen een spiegel en schilderstuk.

FOTO PROVINSJE FRYSLAN

22 Tweebaksmarkt 64

Dr. Willem van Vierssen (1691-1782) raadsheer in het Hof van Friesland, slaagde er in 1739 in het huis naast het zijne te verwerven en liet een jaar later beide huizen samenvoegen achter een nieuwe voorgevel. Ontwerper van het pand en coördinator van het bouwproject was Claes Bockes Balck.

De symmetrische vijf vensters brede voorgevel wordt afgesloten door een kroonlijst waarop forse, bewerkte consoles de gootlijst ondersteunen. De centraal geplaatste entree kreeg een omlijsting in Lodewijk XIV-stijl.

Gekke Auck

In de achttiende eeuw was Tweebaksmarkt 49 de winterresidentie van de excentrieke Auck van Haersma. Zij kleepte zich zo armoedig dat ze toen ze bij haar zuster op bezoek wilde gaan door het personeel werd weggestuurd: "Aan de deur wordt niet gekocht." Ook was ze meer op dieren gesteld dan op mensen. Op haar sterfbed moesten al haar koeien, paarden, varkens, honden, ganzen enz. in haar kamer komen om afscheid van haar te nemen.

23 Nieuwe Oosterstraat 30 Evangelisch-Lutherse Kerk

In de vroege achttiende eeuw werden niet-gereformeerden gedoopt zolang ze zich niet te veel lieten zien of horen. Enig machtsvertoon van de calvinistische overheid maakte van tijd tot tijd duidelijk wie de baas was. Lutherse werd minder in de weg gelegd: veel leden van de hofhouding van de stadhouder en soldaten van het garnizoen kwamen uit Duitse – lutherse – gebieden. In de loop van de eeuw sletten geleidelijk de scherpe kantjes van de tegenstellingen af; de plakaten tegen andersgelovigen waren officieel nog van kracht, maar werden niet meer toegepast. De grondwet van de Bataafse Republiek bracht in 1798 officiële gelijkberechtiging voor alle geloofsgemeenschappen.

De lutherse kerken sinds 1677 in een huis aan de Nieuwe Oosterstraat. Drie jaar later begonnen ze zonder vergunning met de bouw van een kerk, maar daar werd aanvankelijk tegen opgetreden. Uiteindelijk gaven de Staten toestemming en kregen de lutherse hun eigen kerkgebouw.

In 1774 begon de bouw van een veel ruimer godshuis om de groei van de geloofsgemeenschap op te vangen. Het hoofdbestek en (deel) bestekken, zoals die van het schilderwerk, zijn bewaard gebleven. Daardoor is bekend wie er bij de bouw betrokken waren en is bijvoorbeeld tot in detail na te gaan welke materialen voor welk onderdeel van het kerkgebouw zijn gebruikt.

In een van de bewaard gebleven archiefstukken komt de naam voor van stadstimmerbaas Jan Nooteboom die ook een eigen timmerbedrijf had. Uit de archieven blijkt ook dat bij de bouw van de kerk de

gerenommeerde timmerman-aannemer W. Groeneveld(t) was betrokken. Het is daarom aannemelijk dat Nooteboom de ontwerper-architect van de nieuwe kerk is geweest.

Om de nieuwbouw te gedenken is in de onopvallende voorgevel een grote stichtingssteen aangebracht. Beeldhouwer Dirk Embderveld (1722-1799) maakte deze in Lodewijk XV-rococovormen op een console en onder een baldakijn met neerhangende doeken die eindigen in knopen. De console heeft uitgesproken rocaillevormen. (De rocaille is het op een schelpvorm gebaseerde versieringsmotief dat het meest kenmerkend is voor de rococo.)

De kerk is een simpele, rechthoekige hal met een kraak, rustend op Toscaanse kolommen, de eenvoudigste van de klassieke orden, en met een ook overigens sober interieur. De preekstoel is waarschijnlijk door timmerman Groeneveld(t) gemaakt en van snijwerk voorzien door Embderveld.

Interieur van de Evangelisch-Lutherse kerk. FOTO HARRIE MUIS

24 Ossekop 9

In het laatste kwart van de achttiende eeuw zijn enkele opmerkelijk grote woonhuizen in Leeuwarden verrezen. Ossekop 9, gebouwd tussen 1776 en 1780, heeft de deftige uitstraling en de sobere classicistische allure van de uit Frankrijk afkomstige Lodewijk XVI-stijl.

Onder invloed van opgravingen in het Romeinse Pompeï en Herculaneum was de interesse voor de klassieke oudheid herleefd.

De architectuur en toegepaste kunst lieten zich na de frivole rococo inspireren tot het toepassen van meer correcte klassieke schema's.

Symmetrie, evenwicht en strakkere decoraties deden hun herintrede.

Ossekop 9 is een vroeg voorbeeld van het Lodewijk XVI-classicisme in Leeuwarden.

Opdrachtgever was dr. Petrus Adrianus Schik (1748-1795), telg uit een juristengeslacht en zelf griffier bij de Provinciale Staten van Friesland. Schik kocht in december 1775 een bestaand huis om dat geheel te vernieuwen naar zijn wensen en de nieuwste mode. De bouwwerkzaam-

Portretmedaillon in het fronton van de voorgevel van het pand Ossekop 9.

FOTO LEO VAN DER LAAN

heden zijn vermoedelijk in 1776 begonnen. Een groot raadsel is welke ingrijpende gebeurtenis ertoe heeft geleid, dat Schik het huis al in mei 1780 van de hand deed, nota bene in onaffe staat. Was hij in financiële problemen geraakt? De nieuwe eigenaar, Ernst Willem van Wijdenburg, werkzaam bij de Admiraliteit van Friesland te Harlingen, verbond voorwaarden aan de overdracht. Schik moest "het onafgemaakte werk [zoals] stukadoren, verwen, schilderen, behangen, timmeren" op zijn kosten afmaken. Daar kreeg hij ruim een maand de tijd voor. Om het leed te verzachten mocht hij zonder huur te betalen nog een jaar inwonen bij de nieuwe eigenaar.

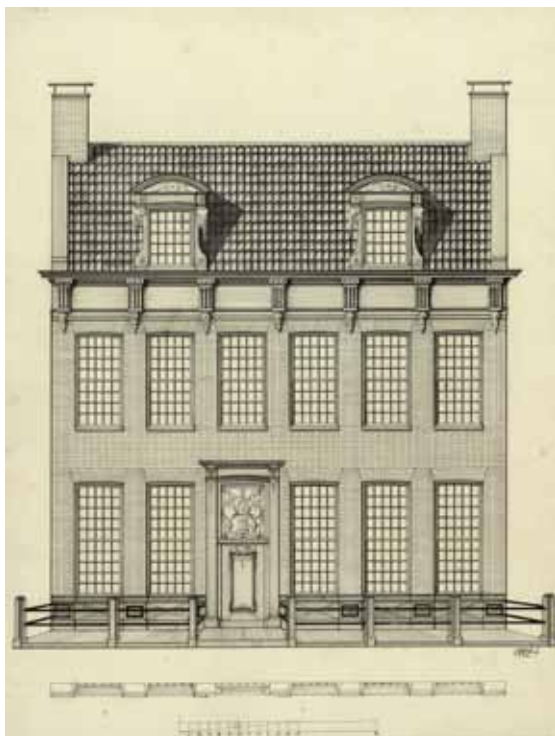
Het woonhuis is aan de buitenkant in hoge mate gaaf, al zijn de ramen vernieuwd (en is de roedeverdeling veranderd) en de dakpannen vervangen. De vazen, het portretmedaillon en de eikenbladbundel om het middelste verdiepingsvenster en het driehoekig fronton vóór het dak met een medaillon met mannenkop, gevat in een laurierbladlijst met linten en omgeven door eikenbladeren en linten zijn kenmerkende Lodewijk XVI-versieringen. Ook van de plattegrond en de binnenafwerking zijn grote delen bewaard gebleven, onder meer de gang met een marmeren vloer, een lambrisering van geschilderde marmerimitatie en stucwerk en de spiralende trap met een ovaal schalmgat.

Silhouet van de bouwheer Petrus Adrianus Schik uit 1790.

25 Berlikumermarkt 17

Originele ontwerptekeningen van woonhuizen uit de zeventiende of achttiende eeuw zijn een zeldzaamheid. Drie bewaard gebleven tekeningen van een en hetzelfde woonhuis: van de voorgevel, de achtergevel en het koetshuis van Berlikumermarkt 17, zijn uitzonderlijk. Ze zijn bovendien gesigineerd en gedateerd: "GvHoek 1781". De Leeuwarder meester-timmerman Geert van Hoek was niet alleen timmerbaas van het Landschap, maar werkte ook voor particulieren. Tot zijn clientèle behoorde de familie Eysinga. Opvallend genoeg begonnen vader Schelto Hessel Roorda (1722-1790) en zijn zoon Frans Julius Johan nagenoeg gelijktijdig met de bouw van een nieuw pied-à-terre in de Friese hoofdstad. Eerstgenoemde, grietman over Haskerland en zijn vaste domicilie

Ontwerptekening van de gevel van het pand Berlikumermarkt 17.

COLLECTIE TRESOAR

hebbende op Heremastate bij Joure, liet een aanzienlijk huis aan de Berlikumermarkt neerzetten, zijn zoon een aan de Koningsstraat. Schelto's woonhuis kreeg een breedte van twee percelen die al eerder in de achttiende eeuw waren samengevoegd en die aan de achterzijde doorliepen tot aan de Ossekop. Uit een belastingregister blijkt dat in 1780 met het werk is aangevangen, dus Van Hoek heeft de tekeningen mogelijk ter gelegenheid van de voltooiing vervaardigd.

In de late negentiende eeuw is het woonhuis gedeeltelijk verbouwd tot winkel en zijn er ingrijpende veranderingen aan de buitenkant aangebracht: het oorspronkelijke zadeldak is afgeknot en de kajuiten zijn vereenvoudigd, er is een winkelpui ingebroken waarbij de ingangspartij verloren ging, en de ramen zijn hun fijne roedeverdeling kwijtgeraakt. Het pand is desondanks nog herkenbaar als een achttiende-eeuws herenhuis. Ook het interieur is deels nog aanwezig. Een fraai geheel vormt de salon rechts van de ingang met een betimmering van ionische pilasters, lijstwerk, schouw en stucplafond, een ensemble in een overgangsstijl van zwierige rococo en strengere Lodewijk XVI.

Interieur van de voorkamer op de begane grond van het pand Berlikumermarkt 17. In het pand is thans Beddenmagazijn Reitsma gevestigd.

FOTO HARRIE MUIS

26 Naauw 14

Op de lambrekijns onder de schouders van de klokgevel is het bouwjaar 1785 aangebracht. Dat jaartal geldt de gevel, want het pand zelf is enkele eeuwen ouder. (De imitatie-historische winkelpui is daarentegen van recenter datum dan de klokgevel.) De flauw gebogen geveltop heeft gedecoreerde hardstenen dekplaten en een versierde kuif. Sinds jaar en dag is de gevel geschilderd, niet alleen om esthetische redenen, maar ook omdat een laag oliehoudende verf het metselwerk beschermde.

Uit dezelfde tijd als de klokgevel dateert ook de salon op de verdieping. Deze bevat niet alleen een schouw, maar ook een kastpartij met houtsnijwerk in rococo-vormen.

De Leeuwarder boekhandel

In de achttiende eeuw bloeide de Leeuwarder boekhandel. In 1749 telde de stad maar liefst acht boekverkopers, die meestal ook als drukker en uitgever actief waren. Deze activiteiten waren geconcentreerd in de Peperstraat, ten zuiden van het Naauw. In 1736 nam Abraham Ferwerda een van die bedrijven over. Hij publiceerde aanvankelijk vooral werk van geleerde juristen en theologen, maar begon rond 1750 ook met de uitgave van spectatoriale tijdschriften. Dat waren periodieken voor een breed publiek over een uiteenlopend scala van onderwerpen. Op 29 juli 1752 kwam het eerste nummer van de *Leeuwarder Saturday Courant* bij hem van de pers. Hoewel al ruim een eeuw kranten in Leeuwarden te koop waren, was dit de eerste die in Friesland gemaakt werd. De krant verscheen op de wekelijkse marktdag in een oplage van ongeveer 600 exemplaren, telde vier pagina's en werd verstuurd naar grotere plaatsen buiten Leeuwarden. In 1759 begon Ferwerda nog een tweede krant, de *Leeuwarder Woensdagse Courant*. In hetzelfde jaar kreeg hij van de Friese Staten het alleenrecht op het uitgeven van kranten. Dit beschermde hem uiteraard tegen concurrenten, maar betekende tegelijkertijd dat de Staten invloed konden uitoefenen op de inhoud van zijn kranten. De *Leeuwarder Courant* is de langst bestaande krant van Nederland.

Anne Jeltema werkte voor verschillende Leeuwarder drukkers in de Peperstraat, tot hij tot in 1767 zelfstandig drukker en uitgever werd. Hij was zich als een van de eersten bewust van de eigenheid van de taal die in Leeuwarden gesproken werd. Hij schreef een kort verhaal in "de taale welke de inwooners van Frieslands hoofdstad, door de wandeling gewoon zijn te spreken; een taal, hen alleen eigen, en die daarom met recht de Leeuwarder taal genoemd kan worden".

Putdeksel in de Peperstraat, geplaatst ter gelegenheid van het 200-jarig bestaan van de Leeuwarder Courant.

Anne Jeltema (1722-1803).

27 Nieuwstad 156

Het bovendeel van de klokgevel van dit pand uit 1756 lijkt op dat van Voorstreek 26. Hier zijn eveneens onder de schouders en het zoldervenster lambrekijns aangebracht, de hardstenen dekplaten met beeldhouwwerk versierd en is een siervaas op de top geplaatst. In de achttiende eeuw was hier, onder de naam De Ooievaar, een belangrijke herberg gevestigd. De Gaper aan de gevel is een replica.

Het origineel, dat mogelijk uit de 18e eeuw dateert, heeft in 2008 een mooie plek gekregen in het informatiecentrum van het HCL.

Koffiehuizen

Op de hoek van de Nieuwestad en de Wirdumerdijk stond een herberg die in 1703 werd omgedoopt in "Het Coffijhuis". Er zijn geen uitbaters uit de achttiende eeuw bekend die een tapvergunning aanvroegen zodat aangenomen mag worden dat er uitsluitend koffie en het eveneens populaire chocola werd geschonken.

In de zeventiende eeuw ontstond een specifieke koffiehuis-cultuur: bezoekers lasen onder het genot van koffie en tabak de krant of een spectatoriaal tijdschrift, bespraken de inhoud en discussieerden over een breed scala van onderwerpen. In het algemeen waren de bezoekers van koffiehuisen afkomstig uit de 'betere kringen'. Het etablissement heet aan het eind van de achttiende eeuw dan ook: "Het Groot Heeren Coffijhuijs".

Een opvallende nieuwigheid in dit koffiehuis was de aanwezigheid van een biljart, het wordt genoemd in 1713 en die vermelding van een dergelijke tafel is een van de eerste in Nederland.

Het nog steeds bestaande Oranje Bierhuis naast het raadhuis is zijn bestaan in 1770 begonnen als "Het Oranje Koffiehuis".

28 Nieuwestad 121 De Witte Beer

Ook van deze klokgevel is op de lambrekijns het bouwjaar vermeld: 1770. In de bekroning van de geveltop is de naamgevende ijsbeer afgebeeld.

De Fraterniteit

Op de zuidzijde van de Nieuwestad, schuin tegenover de Waag, kocht de directie van de toen pas opgerichte sociëteit de Fraterniteit – als politieke vereniging een heel nieuw fenomeen – in 1786 twee achter elkaar gelegen herbergen en een grote kolfbaan. Deze gingen dienst doen als plaats van samenkomst

voor de Friese patriotten. Na de mislukte patriotistische revolutie van 1787 verboden de Staten hun bijeenkomsten, maar na de omwenteling in 1795 groeide de Fraterniteit uit tot het officiële onderkomen van de radicale Leeuwarder patriotten. Het gebouw was het toneel van turbulente bijeenkomsten van de radicale Leeuwarder revolutionairen.

Ook de Leeuwarder afdeling van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen die zich specifiek op het 'beschaven' van het volk richtte, kwam hier bijeen.

Getuige deze in het midden van de achttiende eeuw vervaardigde schets van de Lange Pijp bezaten de meeste panden toen nog een trapgevel. Vrijwel alle huizen hadden een luifel waaronder koopwaar kon worden uitgestald.

29 Nieuwestad 78

Deze klokgevel dateert uit het laatste kwart van de achttiende eeuw. De natuurstenen delen van de geveltop zijn gedecoreerd met beeldhouwwerk in rococostijl.

30 Nieuwestad 89

Dit smalle en lage pand dateert uit de eerste helft van de achttiende eeuw. De hals met een uitbundige decoratie van bloemen en vruchten heeft een segmentvormige bekroning met beeldhouwwerk.

31 Nieuwestad 61

Een van de grootste woonhuizen aan de Nieuwestad is in 1747 gebouwd voor eigen bewoning door de schepen en latere burgemeester Jan Klemrink (1700-1756) en diens vrouw Agatha Gesina Wesselius. Het bouwjaar is aangebracht in het beeldhouwwerk om het middenvenster op de tweede bouwlaag.

Het herenhuis bestaat in feite uit twee smallere, oudere panden, elk onder een eigen dak. Ze zijn nog herkenbaar aan de achterzijde: beide hebben een tuitgevel, de westelijke vermoedelijk uit de zeventiende eeuw en de oostelijke waarschijnlijk uit het midden van de achttiende. De voorste gedeelten aan de straat zijn geheel vernieuwd; er is een hoog pand voor in de plaats gekomen van twee volledige bouwlagen en een halve, een mezzanine, onder een dwarsgeplaatst zadeldak tussen topgevels met hoekschoorstenen.

De architectonische opzet is gebruikelijk voor een dubbelbreed stadspand met de entree in het midden. Daarop is de meeste decoratieve aandacht gericht. Onder de gootlijst zijn de consoles verdubbeld, om het verdiepingsvenster is zandstenen beeldhouwwerk in Lodewijk XIV-stijl aangebracht met het alliantiewapen van de stichters van het huis, en op de begane grond had de ingang een geblokt kozijn en een omlijsting van pilasters. De kwaliteit van het laat-barokke beeldhouwwerk wijst op de hand van een vooraanstaande Friese beeldhouwer. Dit geldt ook voor het houtsnijwerk aan de prachtige bordestrap binnen. Deze staat waar het hoort in een dubbelbreed achttiende-eeuws woonhuis: centraal, halverwege de middengang die het pand oorspronkelijk in tweeën deelde. De vertrekken lagen aan weerszijden van die gang, beneden zowel als boven, maar van het oorspronkelijke interieur is weinig

meer over, van de indeling net zo min als van de afwerking, behalve het trappenhuis.

Er is iets bijzonders met dat trappenhuis aan de hand. Het enige overgebleven onderdeel van het interieur is in tegenstelling tot de voorgevel uitgevoerd in onmiskenbare Lodewijk XV-rococo. Zo blijkt de interieurafwerking van het huis, die weliswaar misschien niet uit 1747 dateert, maar dan wel uit 1748 of 1749, een vroeg voorbeeld van die nieuwe mode te zijn.

Nieuwestad 61 op een foto uit 1938. FOTO CHARLES GOMBAULT

Trappenhuis in het pand Nieuwestad 61.

FOTO HARRIE MUIS

- › Dit geschilderd behangsel met zicht op Snakkerburen en de Dokkumer Ee liet Jan Zeper in 1771 door Gerhardus du Pon maken voor boven de schouw in zijn woning. Rechts Zepers molen 'De drie gouden kronen' waar de olie voor zijn zeepziederij werd gemaakt. Links boerderij Vierhuis. De man op het pad trekt het schuitje met de vrouw. Op de achtergrond een trekschuit op weg naar Dokkum. COLLECTIE FRIES SCHEEPVAART MUSEUM

32 Nieuwestad 53

In de loop van de achttiende eeuw ontwikkelde de Deinumer Zuupmarkt, het westelijk deel van de Nieuwestad noordzijde, zich tot het favoriete woongebied van voornamelijk Leeuwarder burgers. De rijke, doopsgezinde koopman-fabrikant Jan Zeper – die naam was afgeleid van het beroep dat hij uitoefende – bezat daar het huidige nummer 55 en kocht in 1766 ook 53. Hij vergrootte de zeepziederij die achter dat pand al een eeuw in bedrijf was en liet het huis zelf ingrijpend moderniseren. Het kreeg een voor- en achterhuis met een binnenplaats ertussen voor de lichtinval; een gebruikelijke opzet voor een diep grachtenpand. Het woonhuis werd verbonden met een nieuwe representatieve zaal achter het buurpand, nummer 55, en kreeg zo een L-vorm. Langs en achter nummer 53 kwam een gang met marmeren vloer en stucwerk, die aansloot op de nieuw gebouwde zaal. Die ruimte, met uitzicht op de tuin, kreeg een marmeren schouw in rococostijl. Jan Zeper was zoals veel kooplieden en industriëlen, een actief patriot en ging na de mislukte revolutie van 1787 in ballingschap. De natuurstenen voorgevel in een sobere empirestijl – zelfs de kroonlijst en de goot zijn uit dit materiaal vervaardigd – is voor Leeuwarden uniek.

33 Nieuwestad 41

Nieuwestad 41, dat uit de jaren 1770 dateert, kreeg een kroonlijst met consoles in rococovormen. Die lijst wordt doorbroken door een halfronde dakkapel met een kuif.

34 Nieuwestad 39

Nummer 39 heeft een geveltop met in- en uitzwenkende lijnen en een bovenkant in de vorm van een accolade. Getuige de lambrekijns is de gevel in 1759 opgetrokken.

35 Grote Kerkstraat 7

Dit hoekhuis kwam in de achttiende eeuw in het bezit van Robbert Hendrik van Hambroek (1708-1789), kamerheer van zijn buurvrouw, Maria Louise. De ingang lag aanvankelijk aan een pleintje tussen dit pand en het belendende nummer 9. In het tweede kwart van de achttiende eeuw werd de huidige voorgevel met een nieuwe entree aan de straat gerealiseerd.

Een latere eigenaar en bewoner was de in Friesland beruchte, maar in de Verenigde Staten beroemde Philip Hendrik Nering Bögel (1759-1827). Als belastingontvanger verduisterde hij een kwart miljoen gulden en toen ontdekking dreigde wist hij in 1793 via Hamburg naar Noord-Amerika te ontkomen. Als Felipe Enrique Neri, baron van Bastrop vestigde hij zich in Louisiana, toentertijd nog een Spaanse kolonie. Hij zette zich daar in voor de vestiging van Europese immigranten. Later verhuisde hij naar Texas – toen nog een deel van Mexico – waar hij veel politieke en bestuurlijke invloed verwierf. Hij wendde die vooral aan om Anglo-Amerikaanse kolonisten binnen te loodsen. Vanwege zijn bijdrage aan de Amerikaanse kolonisatie van Louisiana en Texas werden drie plaatsen naar hem vernoemd en is in een daarvan, in Bastrop Texas, een monument voor hem

opgericht. Bögel verwierf het huis in 1784 en is verantwoordelijk voor de voorgevel en entreepartij. De monumentale gang is uitgevoerd in Lodewijk XVI-stijl. Vloer en lambrisering werden van marmer vervaardigd, de deuren kregen snijwerk, de wanden en het plafond zijn geled door stucwerk. De kamers op de begane grond hebben stucplafonds met ornamenten in het midden en de hoeken. Ook elders in het interieur bleven Lodewijk XVI-elementen bewaard.

De monumentale gang van Grote Kerkstraat 7. FOTO HARRIE MUIS

BUITEN DE SINGELGRACHT

Op deze uitsnede van de stadsplattegrond van Johann Hermann Knoop zijn de tuinen aan de Grachtswal nauwkeurig weergegeven.

Vanaf de late zeventiende eeuw was Friesland niet meer het toneel van oorlogshandelingen. Daarmee verviel de noodzaak van een vrij schootsveld voor de Leeuwarder fortificatie en werd het mogelijk buiten de stadswal te bouwen. 'Buiten' wonen werd in de achttiende eeuw een onderdeel van het leefpatroon van aanzienlijke stedelingen: een -tweede- huis aan de rand van de stad combineerde het beste van twee werelden: een stedelijke leefomgeving zonder de negatieve consequenties die aan het wonen in de stad zelf verbonden waren.

De Eebuurt behoorde in de achttiende eeuw nog tot Camstraburen, een van de Leeuwarder 'uitbuurten'. Deze groeide sterk na de aanleg van de vaarroute naar Dokkum. De straat tussen de huizen en het water was het jaagpad waarover de paarden liepen die de trekschuiten voortbewogen. Aan de zuidzijde lag de Spanjaardsdijk, de huidige Spanjaardslaan.

Tussen 1721 en 1731 kocht prinses Maria Louise bij de Potmarge drie aan elkaar grenzende tuinen en buitenhuizen; dit grote complex noemde ze naar zichzelf: Mariënburg. Vermoedelijk gaf zij omstreeks 1740 haar hovenier Johann Hermann Knoop opdracht tot het maken van deze tekening van haar buitenverblijf.

COLLECTIE FAMILIE VINKHUYZEN, AMERSFOORT

36 Zuidergrachtswal 14

De huidige Zuidergrachtswal was in de achttiende eeuw een onderdeel van een met bomen beplante singel tussen het Vliet en de Harlingertrekvaart. In de loop van die eeuw ontstond er steeds meer bebouwing. In 1751 kwam een van de bestaande huizen in het bezit van Jan Klemrink en zijn tweede vrouw Agate Wesselius. Dit steenrijke echtpaar, dat al een voornaam woonhuis aan de Nieuwestad bezat, verving hun nieuw verworven eigendom door een modern buitenhuis met een diepe tuin. In tegenstelling tot de binnenstad kon hier in de breedte gebouwd worden: aan weerszijden

De linker porte brisée in de gang. De ene helft biedt toegang tot de trap naar de verdieping, de andere via een halletje naar een kleinere woonkamer.

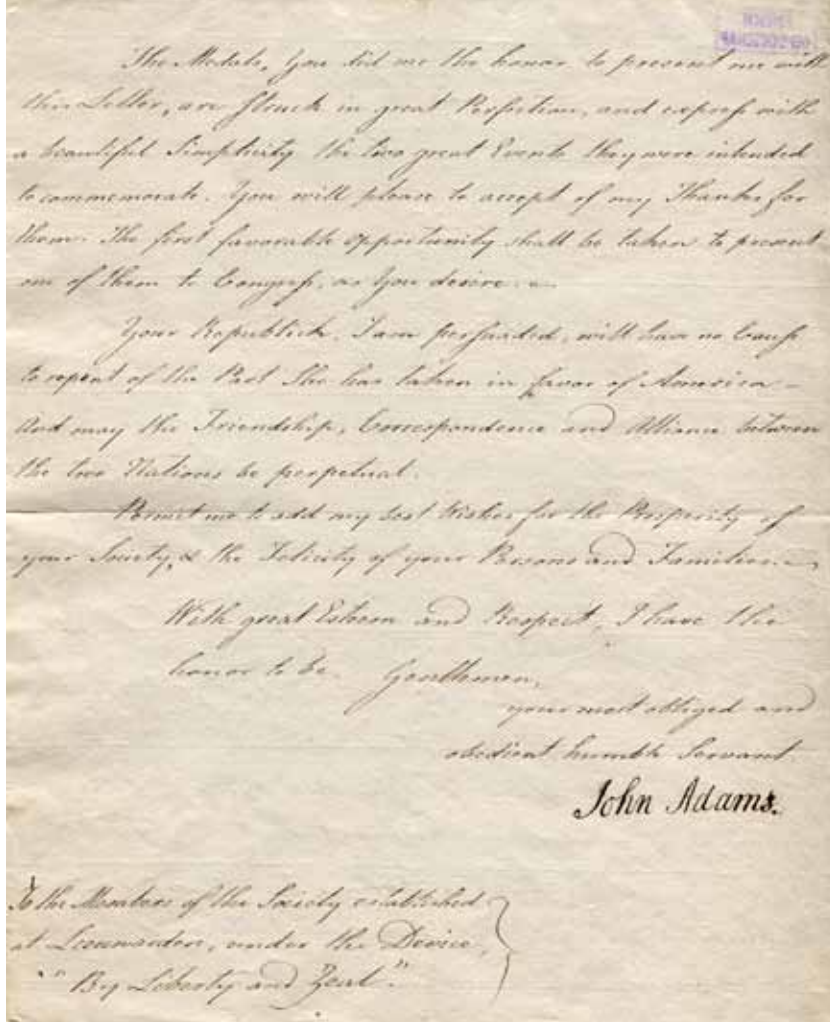
van de ingangspartij kwamen drie raamvakken. Die entree met aan weerszijden pilasters draagt een forse dakkapel met vensters aan de voorkant en de zijkanten. Daar bovenop staat een forse kuif met rococo-ornamenten en het alliantiewapen van het echtpaar Klemrink-Wesselius.

Achter de voordeur ligt een royaal bemeten hal met een marmeren vloer en lambrisering. De symmetrie van de voorgevel is hier herhaald: recht tegenover elkaar gelegen dubbele deuren geven toegang tot de woonvertrekken. Een enorme schouw met een grisaille boven een rijk gedecoreerde spiegel domineert de grote salon rechts. Het streven naar symmetrie had hier een merkwaardige consequentie: de twee delen van de porte brisée aan de linkerkant leiden naar verschillende ruimtes.

De monumentale schouw heeft een schoorsteenstuk van de Leeuwarder decoratieschilder Rienk Keyert.

Zuidergrachtswal 11-13

VIGET, VIGEBIT, VICTA, VICTA, VINCIT, VERITAS. (Deze Latijnse tekst betekent: de waarheid overwint altijd en als zij overwonnen wordt zal ze uiteindelijk toch weer zegevieren.) Het poortje stond in de achttiende eeuw iets oostelijker en bood mogelijk toegang tot het huis waar Wopke Wopkens woonde. De doopsgezinde Wopkens speelde een belangrijke rol in de sociëteit Door Vrijheid en IJver. Deze was in 1772 opgericht om ondernemingen die voor individuele leden te kostbaar of te riskant waren, gezamenlijk aan te pakken. De sociëteit ontwikkelde zich echter tot een patriottistisch gezelschap. Als in 1782 Friesland als eerste de Verenigde Staten van Amerika als soevereine staat erkent, laat de sociëteit, onder het voorzitterschap van Wopkens een penning slaan om die erkenning te herdenken. Omdat de Engelse koloniën dan nog in een onafhankelijkheidsstrijd gewikkeld zijn met het moederland, moet de actie van de Staten en de sociëteit gezien worden als een daad van verzet tegen de pro-Engelse stadhouder Willem V. De tweede president van de Verenigde Staten, John Adams, richtte zijn dank aan Wopkens persoonlijk. De bedankbrief en een exemplaar van de penning worden in het HCL bewaard en zijn daar te zien in de vaste expositie *Het verhaal van Leeuwarden*.

Brief van John Adams aan Wopke Wopkens.

37 Eebuurt 14 en 16

De panden Eebuurt 14 en 16 waren in de achttiende eeuw lange tijd eigendom van het echtpaar Sijmon Busing en Minke Willems. Eebuurt 14 verhuurden ze en in Eebuurt 16 zwaaiden ze de scepter over café Oud Blauwhuis. Dit pand diende hen ook tot woning. Minke Willems overleefde haar man ruimschoots; zij stierf omstreeks 1770, veertig jaar later dan haar man!

Hun kinderen Willem en Imke Busing erfden de panden. Ze verkochten Oud Blauwhuis in 1775. Tegelijkertijd gaven ze samen (of Willem alleen, dat is onduidelijk) opdracht tot de modernisering van Eebuurt 14, waarvan de bouw werd voltooid in 1776. Is de nieuwbouw bekostigd met de opbrengst van Eebuurt 16? Het fraaiste onderdeel van de "allerplaisierigste en nieuwgebouwde dwarshuisinge" (1789) is de kroonlijst met zes gesneden consoles in uitgesproken rococovormen. De entree stond vroeger in het midden.

38 Eebuurt 10

De laat-achttiende-eeuwse bouwgeschiedenis van Eebuurt 10 is wat ongewis, maar het lijkt erop dat een bestaand huis tussen 1773 en 1779 aanzienlijk is vergroot. Dit valt af te leiden uit akten van verkopen in beide jaren: het huis wisselde in 1773 voor 1.000 Carolusgulden van eigenaar en in 1779 voor liefst 3.750 gulden. De verbouwing moet dan uitgevoerd zijn in opdracht van de meester-zadelmaker Jan Idses (of Jetzes) en zijn vrouw Doetje Sijmons Busing, vermoedelijk een dochter van de uitbaters van het nabijgelegen café Oud Blauwhuis. De aanzienlijke vergroting behelsde vermoedelijk een verhoging van het huis met een tweede bouwlaag onder een nieuwe kap. Ook de voorgevel werd grondig aangepakt en van een nieuwe ingangspartij voorzien. Een ander tastbaar spoor van de verbouwing is het meest bijzondere onderdeel van het woonhuis: een salon in Lodewijk XV-stijl met een wandbekleding van geschilderde behangsels op linnen.

De restauratie in 2003-'04 bracht een signatuur van de schilder aan het licht: "PH Strobant f[ecit]". Philippus Strobant(d)t werd in 1695 geboren in Sint Truiden in de Belgische Kempen en stierf in Leeuwarden in 1776. Dit betekent dat het huis vóór 1776 moet zijn verbouwd. De salon heeft bij de restauratie de oorspronkelijke uitstraling teruggekregen met een marmerimitatie op de schouw en een lichte houtimitatie voor de deuren, kastenwanden en de lambrisering.

Wandbekleding van geschilderde behangsels op linnen
in het pand Eebuurt 10.

FOTO MONUMENTENZORG LEEUWARDEN

39 Noordersingel 54

Het gasthuis dat in 1658 door Marcelis Goverts aan de Oostergrachtswal is gesticht, werd in de tweede helft van de achttiende eeuw vernieuwd. Daarbij werd in 1764 een monumentale barokke poort vervaardigd. Toen in de negentiende eeuw het gasthuis naar de Noordersingel verhuisde, is deze poort daar herplaatst.

40 Zuidvliet 22, 24 en 26

Het Vliet en het water langs de Oostersingel waren lang de belangrijkste invalswegen van de stad. Bovendien waren deze locaties geschikter voor het ontwikkelen van economische activiteiten dan de dichtbebouwde binnenstad. Er verrezen daarom in de achttiende eeuw verschillende pakhuizen. Zuidvliet 22 "Groningen" en 24 "Friesland" zijn getuige de jaarstenen gesticht in respectievelijk 1755 en 1793. Beide hebben een tuitgevel bekroond met een in- en uitzwenkende top, beide werden gerealiseerd door de familie Feddes, graanhandelaren en distillateurs. Nummer 24 "Koningsbergen", een functioneel bouwwerk zonder enig ornament, is rond 1800 opgetrokken in opdracht van Jan Zeper.

41 Oostersingel 2A

Dit Pakhuis "Petersburg" is ongeveer 1750 gesticht en deed lang dienst voor de opslag van graan dat in grote hoeveelheden uit het Oostzegebied werd geïmporteerd.

› Foto van de pakhuizen Groningen, Friesland en Koningsbergen aan Het Vliet, omstreeks 1930.

FOTO J. DWINGER

FRIESLAND

GRONINGEN

FACTORIUM - HUISINGA

1742
KLEIN
WASER
BOL-142
LETTEN

colofon

Deze publicatie is mede uitgegeven ter gelegenheid van de Open Monumentendag 2015.

uitgave	Historisch Centrum Leeuwarden, Monumentenzorg gemeente Leeuwarden en Leeuwarder Historische Vereniging Aed Levwerd
ontwerp	BW H ontwerpers
Inleiding	Henk Oly
objectbeschrijvingen	Henk Oly en Leo van der Laan
redactie	Historisch Centrum Leeuwarden
met dank aan	Harrie Muis, Johan de Haan, Sytse ten Hoeve, familie Boers, familie Vinkhuizen en Vereniging Hendrick de Keyser
beeldmateriaal	Historisch Centrum Leeuwarden (tenzij anders vermeld)
druk	Rekladruk

september 2015

www.historischcentrumleeuwarden.nl

www.aedlevwerd.nl